

Språkvård

TIDSKRIFT UTGIVEN AV SVENSKA SPRÅKNÄMNDEN

-
- 3 Olle Josephson: Korpus och status
 - 4 Jakob Cromdal: Tvåspråkigt samspel
 - 10 Lovisa Alvtörn: Läsa på engelska och skriva svenska
 - 15 Frågor och svar
 - 19 Birgitta Lindgren: Några nyare ord i svenskan
 - 26 Ola Knutsson: Datorn som språkgranskare
 - 34 Susanne Sznajderman-Rytz: Jiddisch
 - 40 Insänt
 - 42 Nyutkommet
 - 46 Noterat
 - 48 Forska på nätet (1)

1/2002

Tack till

Expressen

ICA-kuriren

Norstedts Ordbok AB

Prima Vista – Företagsuniversitetet AB

Sveriges Television AB

Sydsvenska Dagbladet

Upsala Nya Tidning

Östgöta-Correspondenten

som ger generöst ekonomiskt stöd
till Språknämndens verksamhet.

Korpus och status

En fråga: vad är språkvårdarens vardag? Att följa språkutvecklingen, registrera och värdera nya ord och konstruktioner, granska texter, ge råd och sammanställa ordböcker och handböcker.

Javisst, men det är bara ena sidan. Språkvårdare måste också ägna sig åt språkets – eller språkens – position i samhället: lagstiftning som garanterar språkbbrukarna rätten att använda sitt modersmål, arbetsmarknads- och forskningspolitik som säkerställer att svenskan kan användas vid sidan av engelskan.

Den förra typen av språkvård kallas ibland, i anslutning till internationell facklitteratur, *korpusvård* (eller *korpusplanering*), den andra *statusvård* (eller *statusplanering*). Termerna är kanske inte helt lyckade, men någorlunda begripliga. I det förra fallet vårdar man alla de ord, böjningsformer och grammatiska regler som bildar ett slags språkets kropp (*corpus* på latin), i det senare fallet vårdar man språkets ställning, positionen (*status* på latin).

Korpusvård och statusvård är båda nödvändiga och förutsätter varandra. Medicinens svenska kan tjäna som exempel. I patientjournalnslagen stadgas att journaler ska föras på svenska. Andra bestämmelser ställer vissa krav på läkares och sjuksköterskors kunskaper i svenska. Det är statusvård. Samtidigt har Läkarsällskapet en kommitté för medicinsk

språkvård – dessvärre delvis nedläggningshotad just nu – som ser över beteckningar för sjukdomar och annan terminologi. Utfördes inte denna typiska korpusvård, skulle statusvårdens bestämmelser bli svårare att följa. Och omvänt: korpusvårdens rekommendationer förblev kanske outnyttjade om inte statusvården kunde ge ramar för språkval och språkbruk.

Var ska språkvården ha tyngdpunkten? Den historiska situationen avgör. I efterkrigstidens Sverige var det naturligt att betona korpusvården. Svenskans ställning som landets huvudspråk var självklar; vad de alltmer läsande och skrivande svenskarna behövde var forskning, diskussioner och råd om ordval, språkriktighet, stil och begripligt språk.

Behovet av korpusvård har inte minskat. Men ska svenskan samsas konstruktivt med stora internationella språk, minoritetsspråk och invandrarspråk, så krävs i dag betydligt mer statusvård än tidigare.

I början av april lägger den parlamentariska kommittén om svenska språket fram sitt betänkande, bland annat med förslag om språkvårdens framtida uppgifter. Man kan nog förutsätta att kommittén har tänkt på både status och korpus. Annars blir det svårt att bedriva någon vettig språkvård i framtiden. ■

Olle Josephson

Tvåspråkigt samspel

JAKOB CROMDAL

Sverige blir allt mer flerspråkigt. I de vardagligaste situationer kan vi använda flera språk på samma gång. Hur utnyttjar vi de ökade uttrycksresurserna? Jakob Cromdal, forskare vid Linköpings universitet, har skrivit en avhandling om hur barn i en engelsk skola i Sverige leker på två språk samtidigt. Kanske en försmak av svensk språkblandning om några årtionden. *Get down! Men hallå, gå ner då!*

Forskning kring flerspråkighet hos barn har länge dominerats av lingvistiska, psykolingvistiska samt utvecklingspsykologiska perspektiv. Ett övergripande mål för denna forskning är att beskriva hur individer som växer upp i en flerspråkig miljö utvecklas till fullgoda talare i vart och ett av sina språk. Men vad är en fullgod talare? Som norm har man utsett människor som talar språket som sitt (enda) modersmål. Det finns med

andra ord en sorts ”enspråkig enögdhet” inom tvåspråkighetsforskningen: individens tvåspråkighet bedöms utifrån enspråkiga normer.

Det är lätt att förstå att en sådan syn på språkanvändning lämnar litet utrymme för vad som kallas kodväxling, där talare växlar mellan två eller flera språk i eller mellan samtalssturer. (Av flera skäl är termen *kodväxling*, engelska *code-switching*, bättre än *språkväxling*; bland annat kan kodväxling ske inom samma språk, t.ex. mellan olika dialekter.) Språkblandning av det här slaget innebär ett avsteg från hur enspråkiga människor vanligtvis talar. Att blanda språken skulle alltså tyda på dålig språkbehärskning. Ett klassiskt citat från tvåspråkighetsforskaren Uriel Weinreich illustrerar väl den skeptiska och starkt normativa hållningen gentemot kodväxling:

”... den ideale tvåspråkige växlar från ett språk till ett annat, när lämpliga förändringar inträder i den aktuella situationen (deltagare, samtalsämne, etc.) men

inte under oförändrade förhållanden och i synnerhet inte i en och samma mening. [...] Det finns skäl att misstänka att väsentliga individuella skillnader föreligger, mellan dem som bemästrar sin [kod]växling till att närma sig det ideala mönstret, och dem som finner det svårt att hålla sig till en kod eller växla enligt föreskrivet sätt.” (1953, s. 73; förf:s översättning)

Men detta och liknande ideologiska ställningstaganden har kommit att ifrågasättas på senare år. Det beror till stor del på att 70- och 80-talens framväxande forskning mer har inriktat sig mot språkligt samspel. Man har uppmärksammat flerspråkig kommunikation i vardagslivet, och studerat hur just *det flerspråkiga* är betydelsefullt för individer som talar flera språk (exempelvis Auer 1984; Gumperz 1982). Numera ser man ofta kodväxling som ett sätt att skapa mening i det sociala samspelet.

Med utgångspunkt i dessa idéer har jag undersökt hur barn i en engelsk skola i Sverige utnyttjar tvåspråkigheten i en rad leksammanhang. I min avhandling, *Code-switching for all practical purposes* (2000), har jag sett tillgången till två språk som en möjlig resurs för det sociala samspelet. I detalj har jag studerat (språkliga) handlingar i specifika situationer, dels för att ta reda på vilka uppgifter kodväxlingen fyller, dels för att bättre förstå hur tvåspråkiga barns lek fungerar som en social aktivitet.

Analyserna baseras på drygt 20 timmars inspelad lek bland barn i åldrarna 6–10 år; materialet samlades in under drygt 20 veckor. Det fanns tre huvudgrupper av barn: 1) de med svenska föräldrar, som av olika skäl ville att barnen skulle undervisas på engelska från tidigaste skolålder; 2) de som invandrat med familj från ett engelsktalande land, där de växt upp med engelska som enda modersmål; 3) de som före ankomsten till Sverige växt upp i ett land där engelska och ett andra språk används till vardags. Vid undersökningens start talade flertalet barn båda språken obehindrat.

Tidigare forskning visar att flerspråkiga samtalsdeltagare ganska tidigt i samtalet brukar enas om vilket språk som bör gälla, men att språkval kan omförhandlas om det behövs. När barn leker fritt under skolraster är det vanligt att nya deltagare kommer till under pågående lek, medan andra lämnar den. Varje ändring i deltagarkonstellationen kan medföra en omförhandling av det gemensamma språket. Tänk-

bara resultat av en sådan förhandling är att ett nytt språk etableras, att det tidigare språket behålls, eller att leken blir tvåspråkig, men det sistnämnda fallet tillhör undantagen.

Men fler faktorer inverkar på lekgruppens språkval. Att man vanligen föredrar att leka på ett språk innebär att växling till ett annat språk under pågående lek blir en synlig språklig handling. Kodväxling skapar en språklig kontrast gentemot tidigare

Att man vanligen föredrar att leka på ett språk innebär att växling till ett annat språk blir en synlig språklig handling.

tal. Det kan bidra till att lyfta fram sociala budskap. När en talare växlar språk följer de andra vanligtvis efter, och på detta sätt ändras hela lekgruppens språk. Just denna observation visar att barnen föredrar enspråkig lek, och det visar också kodväxlingens inflytande över gruppens samtalsorganisation.

Can I be with?

Barns lekar innefattar en mängd förhandlingar. Vem ska få vara med, vilka regler gäller, vilka ska vara i samma lag? Ofta handlar det om att få vara med. Lekgrupper kan vara restriktiva med att ta in nya deltagare. Kodväxling kan i dessa sammanhang nyttjas som en resurs av båda parter: för att demonstrera anpassning till det aktuella i lekspråket eller för att signalera ett avståndstagande.

Men förhandlingar om tillträde till lek kan också ske helt rutinmässigt. Det svenska uttrycket ”får jag va med?” har en sådan rutinuppgift. Dessutom har det en exakt motsvarighet i engelska förhandlingar: ”Can I be with?”. Denna engelska fras används av alla barn, oavsett språklig bakgrund, trots att den i de flesta andra engelskspråkiga talsamfund skulle betraktas som oidiomatisk. Dessutom används den ibland av lärare som har engelska som modersmål. Den blir alltså en lokalt etablerad lånefras i den engelska repertoaren. Den används nästan uteslutande vid sådana lekar där det är en-

kelt för en nykomling att ta sig in. (De följande transkriptionerna är starkt förenklade. Överlappande tal markeras med hakparenteser.)

(1)

Hector närmar sig en grupp flickor som hoppar hopprep.

1 Hector: hey girls, can I be with?

2 Tina: o okey

3 Rita: you get to hold

4 Tina: yeah you hold there

I andra aktiviteter, som noggrant bevakas av deltagande barn och som kräver mycket mer utstuderade förhandlingar, används sällan ”får jag va med?” eller ”can I be with?” och i synnerhet inte i början av en förhandling.

Kodväxling används också för att signalera förändringar i lekmönstret. Att tillsammans med en kamrat växla till ett nytt språk under pågående lek kan vara ett sätt att upprätta, och uppvisa, en social allians; att så småningom växla tillbaka kan vara ett sätt att upplösa alliansen. Men ofta hanteras sociala allianser på mer raffinerade sätt. Ta en titt på följande exempel (samtliga barn i exemplet nedan är

födda i Sverige, talar svenska hemma, är inne på sitt tredje år i skolan och talar båda språken i lika hög utsträckning i skolan):

(2)

En grupp flickor håller på att inreda sin

Att tillsammans med en kamrat växla till ett nytt språk under pågående lek kan vara ett sätt att upprätta en social allians.

koja, när Gustav kommer in och erbjuder dem mossa.

- 1 Bea: NOO Barbara an Magda-
2 lena I have to talk to you
3 this is what we're gonna do
4 Gustav: ((inne i kojan)): here 's some
5 m[oss
6 Bea: [NOO get]
7 Magda: [NEER] f'låt vi vill va
8 ensamma
9 Bea: WE DON'T WANT ANY
10 HELP just GO AWAY we
11 wanna be alone
12 Jolanta: Ye[ah ehn]
13 Magda: [aalla] utom Jakob får
14 gå iväg

Gustavs erbjudande avslås entydigt av de två flickorna, som svarar på olika språk på rad 6 och 7. Närmare bestämt är det Magdalena som kodväxlar till svenska på rad 7–8. Så långt är det naturligtvis möjligt att flickornas val av olika språk är en slump. Vid rad 9, då Beatrice har haft möjlighet att växla till samma språk som sin allierade, kan vi hävda att hon faktiskt väljer att fortsätta tala engelska. Detta gäller i ännu högre grad Magdalenas tur på rad 13–14. Kort sagt, flickorna väljer att avvisa Gustav på båda språken. Trots att de använder sig av olika språk är de i allra högsta grad allierade. Genom sitt tvåspråkiga samarbete förstärker flickorna sitt gemensamma budskap. Mer praktiskt kan vi tänka oss att fortsatt argumentation kan bli problematisk för Gustav: vilket/vilka språk ska man välja i ett sådant läge? (I stället lämnar han kojan.)

Detta exempel visar komplexiteten i tvåspråkigt samarbete: flickornas val av olika språk tycks stärka deras allierade front gentemot Gustav. Att växla språk kan också tjäna till att demonstrera och

förstärka ett avståndstagande från sin samtalspartner. Så sker ofta i konfliktsituationer:

- (3)
Kajsa och Beatrice lägger mossa i sin koja.
1 ((Gustav klättrar upp
2 och går in i kojan))
3 Kajsa: HEY you don't get up
4 h[ere] NOO
5 Gustav: [höhhe] I just
6 wa[nted]
7 Kajsa: [YUO GET DOWN
8 THERE get DOWN
9 ((stampar på Gustavs fot))
10 Gustav: I know many ways to
11 get up here
12 Kajsa: mähallå gå NER DÅÅ
13 ((Kajsa snärtar till honom
14 på näsan))
15 Bea: what's the passwo[rd
16 Kajsa: [what's
17 the passwo:rd
18 Gustav ((börjar klättra ner))

När Gustav inte lämnar kojan på befallning, utan börjar motivera sitt intrång, avbryter Kajsa genom att upprepa sin befallning, denna gång förstärkt genom kraftigt höjd röstvolym samt en attack mot Gustavs fot. Som svar insinuerar Gustav att han kan ta sig upp i kojan från annat håll, vilket möts av en upprepad befallning samt en ny kroppslig attack, denna gång mot Gustavs näsa. Här kan vi alltså se en konflikt som snabbt trappas upp genom en serie befallningar (raderna 3, 7–8 och 12), avledande eller fördröjande respons (rad 5) samt inbäddade hot (rad 10). Dödläget på rad 12 lättar upp genom att Beatrice kommer fram och provar ett nytt sätt att utestänga Gustav, nämligen genom att kräva honom på det

hemliga lösenordet till kojan. Vad som bör noteras här är växlingen till svenska på rad 12 som tycks vara ytterligare ett sätt att förstärka Kajsas befallning; i detta fall fungerade växlingen till och med för att markera konfliktens höjdpunkt (märk väl att svenska inte används under resten av denna sekvens).

Vi har alltså sett exempel på hur kodväxling kan tjäna till att skapa, eller upplösa, sociala allianser samt till att förstärka handlingar. Men kodväxling medför också konsekvenser för hur samtal organiseras.

Vem får ordet?

Barnen tävlar om att få komma till tals. Kodväxling kan då bidra till att behålla ordet, som i vårt sista exempel:

(4)

När Magdalena börjar läsa upp en av sina berättelser, plockar Ebba upp ett annat arbete och läser högt.

- 1 Magda: when I got lost in London
- 2 when I [was three years
- 3 Ebba: [OONE day on]
- 4 a [Sunday on] a
- 5 Magda: old [men tyyst nu]
- 6 Ebba: sunny [Sunday]
- 7 Magda: [HALLå]å men ä nu
- 8 blir ja skitsur på dej
- 9 Ebba: a men de blir ja på dej

Här kan vi se att Magdalenas berättande hotas av Ebba, som startar en egen berättelse mitt i sin kamrats taltur. När Mag-

dalena så försöker tysta Ebba, växlar hon till svenska. Kodväxling blir då ett av de medel hon tar till för att få slut på sin kamrats samtliga, eller överlappande, tal.

Liknande mönster uppträder när två talare börjar prata samtidigt. Exempel på detta finns på raderna 6–7 i transkription 2 ovan, och vi kan också notera att det är den talare som inför ett nytt språk, det vill säga kodväxlar, som får fortsätta prata medan den andre talaren ger upp sin tur. Detta är ett genomgående mönster i materialet. Kodväxling kan alltså användas som ett sätt att göra sig hörd när flera deltagare pratar samtidigt.

Att utnyttja tvåspråkigheten genom språkval och kodväxling framstår som en naturlig del av barnens vardagliga umgänge.

Tvåspråkighet är samspel

Som synes kan kodväxling användas för att nå en rad olika kommunikativa mål. Att utnyttja tvåspråkigheten genom språkval och kodväxling framstår som en naturlig del av barnens vardagliga umgänge under rasterna.

Vad jag här inte gått in på är att kodväxling vanligtvis samexisterar med andra så kallade kontextualiseringsmarkörer som tonläge, tonfall, röstvolym och gestik, kort sagt alla de kommunikativa medel som står till förfogande också i enspråkiga samtal. Detta har observerats i så gott som samtliga tidigare kodväxlingsstudier. Kodväxling kan alltså ses som ytterligare en resurs för socialt samspel i miljöer där fler än ett språk finns att tillgå.

Till sist vill jag påpeka att man inte ska

uppfatta analyserna som ett försök att klassificera exakt vilka olika uppgifter som kodväxlingar och språkbyten kan fylla i ett samtal. Hur kodväxlingar fungerar beror alltid på samtalsdeltagarnas egna tolkningar. I princip innebär detta att listan kan göras oändlig på vad som kan åstadkommas med kodväxling.

Mitt mål har i stället varit att visa hur tvåspråkiga barn går till väga för att organisera sin sociala verklighet. Genom en sådan beskrivning kan man se vilka mer generella principer som kan förklara barnens handlande i vardagligt socialt samspel. Det kan ha att göra med t.ex. hur man tar och ger ordet eller hur man bestämmer vilka regler som gäller för det man för tillfället håller på med. I ljuset av sådana generella principer kan vi skapa en sammanhängande och tillämpbar bild av tvåspråkighet som i första hand ett socialt fenomen (se också Auer 1984).

Tvåspråkighet är alltså något som åstadkoms i och genom samspel mellan deltagare, som i vardagliga sociala sam-

manhang eftersträvar något så när gemensamma mål. Det gäller inte bara lekande barn. ■

LITTERATUR

- Auer, Peter (1984), *Bilingual conversation*. Amsterdam: John Benjamins.
- Cromdal, Jakob (2000), *Code-switching for all practical purposes: Bilingual organization of children's play*. Linköping Studies in Arts and Science. 223.
- Gumperz, J. J. (1982), *Discourse strategies*. Cambridge: University Press.
- Weinreich, Uriel (1953/1979), *Languages in contact*. The Hague: Mouton.

Läsa på engelska och skriva svenska

LOVISA ALVTÖRN

Runt tre procent av Sveriges gymnasister får ämnesundervisning på engelska. Innebär det att de skriver sämre svenska? Ja, troligen.

Lovisa Alvtörn, C-student i svenska, redovisar en jämförande undersökning.

Sprint – språk- och innehållsintegrerad inlärning eller undervisning – är den nya svenska benämningen på ämnesundervisning på främmande språk, främst engelska. På allt fler svenska skolor används engelska som undervisningsspråk. Påverkar denna undervisning elevernas färdigheter i svenska i negativ riktning? För att få en del av svaret på den frågan har jag i en fallstudie, redovisad som C-uppsats vid Institutionen för nordiska språk i Lund, utfört en textanalys på 73 uppsatser (66 642 ord) från fem svenska gymnasieklasser, varav tre har undervisats på engelska i någon form. I upp-

satsen har jag undersökt dels komplexitet och normanpassning i språket, dels språkfelen. Tyngdpunkten i undersökningen ligger på språkfelen. Resultaten tyder på att sprinteleverna faktiskt skriver sämre svenska än motsvarande elever som går i vanlig svensk klass.

De fem klasserna i undersökningen kommer från tre skolor i olika sydsvenska städer. Från skola 1 valde jag ut två klasser på naturvetenskapligt program, en sprintklass och en vanlig, läsåret 98–99. Jag valde det naturvetenskapliga programmet, eftersom detta hade störst andel undervisning på engelska, 30–35 %. Exempel på ämnen där man undervisades på engelska var fysik, religion, kemi, historia och samhällskunskap.

Från skola 2 valde jag ut två klasser på samhällsvetenskapligt program, en sprintklass och en vanlig, läsåret 98–99, då undervisning på engelska utgjorde 30–35 % av undervisningen. Exempel på ämnen

där man undervisades på engelska var samhällskunskap, historia, geografi och naturkunskap.

Skola 3 skiljer sig från den övriga två genom att den undersökta klassen här är en s.k. IB-klass. IB står för International Baccalaureate, vilket är ett tvåårigt gymnasieprogram som förutom i Sverige finns i nära hundra andra länder. Kursplanen är utvecklad i Genève, och slutproven fastställs och bedöms utomlands. All undervisning utom den i svenska bedrivs på engelska, även under ett förberedande år före de två IB-åren. IB-eleverna har alltså mycket större andel undervisning på engelska än eleverna i skola 1 och 2.

Från de fyra klasserna från skola 1 och 2 analyserades ett urval uppsatser i det nationella provet i svenska, åk 3. Klasserna bestod av 23–31 elever och urvalet av uppsatser gjordes så att de fyra grupperna skulle ha ungefär jämbördiga betyg – främst betyget Väl godkänd. 15 uppsatser från varje klass återstod efter urvalet, d.v.s. sammanlagt 60 uppsatser (47 810 ord). Alla dessa var analyserande, argumenterande, diskuterande, förklarande och/eller resonerande.

Eftersom IB-programmet inte är ett nationellt program, deltog inte eleverna i klassen från skola 3 i de nationella proven. Totalt 13 uppsatser (18 832 ord) av sista-

Tabell 1. Resultatet från felundersökningen angivet i absoluta tal samt fel per 1000 ord. Resultat med signifikant skillnad klasserna emellan har kursiverats.

TABELL 1	Sprint 1+2		Vanliga 1+2		IB		Totalt	
	abs. tal	fel/1000 ord	abs. tal	fel/1000 ord	abs. tal	fel/1000 ord	abs. tal	fel/1000 ord
ortografiska fel	109	4,6	103	4,2	44	2,3	256	3,7
<i>sörskrivning</i>	65	2,7	27	1,1	15	0,8	107	1,5
<i>grammatiska fel</i>	98	4,1	72	3,0	118	6,3	288	4,5
fraseologiska fel	42	1,8	28	1,1	38	2,0	108	1,6
<i>prepositionsfel</i>	34	1,5	16	0,7	25	1,3	75	1,2
<i>ordvalsfel</i>	34	1,4	13	0,6	40	2,1	87	1,4
<i>sam. o. stil fel</i>	209	8,8	113	4,9	165	8,8	487	7,5
<i>totalt antal fel</i>	591	24,8	372	15,6	445	23,6	1408	21,3

årselever från 1996–1998 valdes ut för analys. Det rör sig om datorskrivna jämförelser av huvudpersonerna i två litterära verk. Eleverna hade fått arbeta med denna uppgift hemma med tillgång till hjälp från andra, vilket är ännu en skillnad mellan dessa uppsatser och uppsatserna från de fyra andra klasserna.

Det visade sig att sprintklasserna skiljde sig mycket lite från de ”vanliga” klasserna i skola 1 och 2 vad gäller komplexitet och normanpassning. Det gäller bl.a. uppsatslängd, meningslängd och meningstyper, andel långord (ord med mer än sex bokstäver), fundamentlängd, fundamenttyper (fundament är den del av en huvudsats som kommer före det tidsböjda verbet) och bisatsfrekvens. Denna analys utfördes endast på uppsatserna från de fyra klasserna på nationella program, eftersom uppsatserna från den femte klassen skiljde sig alltför mycket från de övriga. Komplexitet och normanpassning i de undersökta uppsatserna ligger alltså på en normal nivå, t.o.m. lite högre än genomsnittet för gymnasistuppsatser. Klasserna borde därför kunna jämföras som likvärdiga i felanalysen.

Felanalysen

Felen är klassificerade i sju grupper: 1. ortografiska fel (stavfel), 2. särskrivning, 3. grammatiska fel (exempelvis ordföljdsfel, dubbel syftning, kongruensfel), 4. fraseologiska fel (fel på idiomatiska uttryck), 5. prepositionsfel, 6. ordvalsfel (kontaminationer av två uttryck, fel ord i sammanhanget, ”ord som inte finns”), 7. semantiska och stilistiska fel (brott mot betydel-sesammanhangen (logik, upprepningar, blandade stilmått). Se tabell 1.

IB-uppsatserna är inte medtagna i signifikansberäkningen för de ortografiska

felen eller särskrivning, eftersom dessa till skillnad från övriga klassers uppsatser skrivits på dator i hemmet, vilket medger möjligheter till stavningskontroll.

De ortografiska felen utgjorde 18,2 % av alla felen. Skillnaden mellan de fyra nationella klasserna var dock inte signifikant. I sprintklasserna finns fel som *Fre-dag* och *Guillou's*, och i de vanliga klasserna *registörer* och *TV-programm*.

Särskrivning utgjorde 7,6 % av felen. De två sprintklasserna hade en högre andel av särskrivningsfelen än de båda andra klasserna. Exempel på fel: *mellan rum, bort rövar, tydlig göra, till tals ord* (sprintklasserna) och *data spelandet* och *barn händer* (den vanliga klassen). I IB-klassens uppsatser förekom bl.a. *iväg skickad* och *mor-son relationerna*.

De grammatiska felen upptog 20,5 % av det totala felantalet. Det är speciellt IB-klassen som har betydligt fler fel än de övriga. Exempel på fel från sprintklassen skola 1 är: *bakomliggande undersökningar samt dess statistiska urval*, och från sprintklassen skola 2: *svårigheten för kvinnan att bli fullt accepterad i alla yrkeskretsar, och bli behandlade lika*. Fel i den vanliga klassen skola 2 var bl.a.: *Göran Palms uppräkn-ing... är dock inte gripet ur luften* och i IB-klassen: *sin sjuklige sons bästa som hon älskade och vördade över allt annat, och men hon gör det på egen bevåg och därigenom får behålla sin stolthet*.

Det sammanlagda antalet fraseologiska fel utgjorde 7,7 % av alla fel. Man kan lägga märke till att sprintklasserna har en större andel av felen än de båda vanliga klasserna, men skillnaden mellan klasserna är inte signifikant.

Prepositionsfelen utgjorde 5,3 % av alla felen. De båda klasser som skiljde ut sig från de övriga var de från skola 2, där

sprintklassen hade betydligt fler fel och den vanliga klassen betydligt färre fel än de övriga. I sprintklassen skola 1 skrev någon: *jag måste instämma om*, och i sprintklassen skola 2: *han sitter i en sådan post*. I IB-klassen fanns bl.a. felet: *efter att ha skapat ett djupt förtroende till Jane*.

Ordvalsfelet utgjorde 6,2 % av det totala felantalet. De båda sprintklasserna hade fler fel än de två vanliga klasserna. Exempel från skola 1:s sprintklass är det icke-existerande ordet *inlevelserika*. I sprintklassen skola 2 skrev man bl.a. *jag har hakat upp mig på de kungliga anständigheterna* (omständigheterna). I IB-klassen fanns fel som *medärvida* och *det var en död, mordet på Camille* (ett dödsfall).

Den sista feltypen, semantiska och stilistiska fel, var också den i särklass största, 34,6 % av det totala felantalet. De två sprintklasserna och IB-klassen hade större andel fel än de båda vanliga klasserna. Exempel på fel från sprintklassen skola 1 är: *för att komplettera ett av de föregående styckena med språkinflytande så påverkas även folks humor* (oklart). I den vanliga klassen fanns fel som: *TV-tittande kan vara nyttigt och bildande i viss mån, framför allt som underhållning* (logik). I sprintklassen skola 2 fann jag bl.a.: *Guilou har fått felaktiga erfarenheter av nian-det* (logik) och i IB-klassen: *så som Thereses livsglädje slocknar, då hennes medärvida* (sic!) *livliga natur förvandlas till likgiltighet p.g.a. en onaturligt följande uppväxt,*

där den efter ett uppvaknande, orsakat av Laurent, med samma förvandling dör ut en sista gång (oklart).

Engelsk påverkan?

Det är fullt möjligt att engelskan i sprintklasserna och IB-klassen påverkat elevernas svenska och gjort eleverna mer osäkra på den. Men elevernas svenska kan också ha försvagats något enbart därför att de inte använder den så mycket. Det är mycket svårt att säkert fastställa hur detta ligger till. Jag fann det dock intressant att gå igenom uppsatserna och leta efter ännu ett slags fel, nämligen konstruktioner med engelsk påverkan. Jag vill peka på den spekulativa karaktären i denna felkategori, och på svårigheten att peka ut konstruktioner med säkerhet.

IB-klassen hade flest sådana fel med 1,9 fel per 1000 ord. Sprintklassen i skola 1 hade 1,2 fel och sprintklassen skola 2 hade 0,8 fel per 1000 ord. De vanliga klasserna hade enbart 0,4 respektive 0,2 fel per 1000 ord. I de nationella sprintklassernas texter fanns formuleringar som *i kort menar hon att* (eng. *in short*), *från mina egna erfarenheter* (eng. *from my own experience*). I IB-klassen slutligen förekom bl.a. felet: *båda män kom att leva* (eng. *both men*), *att ha gift en sådan kvinna* (eng. *to marry someone*) och *en död* (eng. *a death* ett dödsfall!).

Olika sorters fel har naturligtvis olika stor relevans och orsaker. Stavfel och ord-

Grammatiska fel, ordvalsfel och prepositionsfel är mer graverande fel, vilka alla i min undersökning var vanligare hos sprintelever.

valsfel tyder på två helt olika brister. Grammatiska fel, ordvalsfel och prepositionsfel är exempel på mer graverande fel, vilka alla i min undersökning var vanligare hos sprintelever.

Olika forskare har framhävt ett antal faktorer som viktiga för att undervisning på engelska ska fungera tillfredsställande. På skolorna bör man ha klart för sig vad sprint innebär och vad man vill uppnå med denna undervisning innan man sätter igång. Det hävdar bl.a. John Nixon, som rekommenderar en miniminivå av dokumentation av elevernas resultat för kvalitetsbedömning och kvalitetssäkring. "Någon slags utvärdering bör även göras av sprintelevers kunskaper i svenska språket, särskilt de fackspråk som används i olika ämnen" skriver Nixon (2000 s. 45). Detta tar även Åke Viberg upp i en rapport. Han föreslår att man återkommande bör lägga in "lektioner med sammanfattande översikter av det viktigaste innehållet på svenska" (Viberg 1997 s. 20). Lärar-

na behöver också utbildning i sprint innan de börjar med sådan undervisning, enligt Colin Baker (1993 s. 230).

Jag tror det är viktigt att man på skolorna känner till att sprint kan ha vissa negativa effekter på elevernas svenska. Alltför många litar blint till tidigare, främst kanadensiska, undersökningar där forskarna hävdar att sprint t.o.m. skulle påverka modersmålet i positiv riktning. Sverige går inte att jämföra med det tvåspråkiga Kanada. Förutsättningarna i varje enskilt land är unika. ■

LITTERATUR

- Alvtörn, Lovisa (2000), *Språk- och innehållsintegrerad undervisning under gymnasiet – en fallstudie*. Institutionen för nordiska språk. Lunds universitet.
- Baker, Colin (1993), *Foundations of Bilingual Education and Bilingualism*. Clevedon Multilingual Matters Ltd.
- Nixon, John (2000), *Sprint: Språk- och innehållsintegrerad inlärning och undervisning*. Skolverket.
- Viberg, Åke (1997), *Uppdrag rörande utbildning och undervisning på främmande språk*. Skolverket.

FRÅGOR & SVAR

En eller ett fjärdedels glas?

En fjärdedels glas eller Ett fjärdedels glas? Och varför? Tacksam för

svar är

*Cecilia Björk Tengå,
Studentlitteratur AB*

Svar: Det heter *ett fjärdedels glas*, eftersom det är genuset på *glas* som bestämmer valet mellan *en* och *ett*. Det heter ju t.ex. *ett glas saft* och *ett halvt glas saft*. På samma sätt heter det *ett fjärdedels glas saft*. Det är alltså varken (*fjärde*)del eller *saft* som avgör genusböjningen *en/ett*. Ett delvis motsatt, men parallellt, exempel är *en kopp kaffe*, *en halv kopp kaffe*, *en fjärdedels kopp kaffe*. Här är det alltså *kopp* som bestämmer genus (d.v.s. *en*). Det är inte *kaffet* som styr.

Jan Swanlund

Klarspråk och lättläst

Bland annat i EU-sammanhang har jag träffat på ordet *klarspråk*. Man har ställt krav på klarspråk i engelska texter. Hur skiljer sig klarspråket från "vanlig" svenska? Finns det regler för hur texten ska vara skriven

för att uppfylla klarspråkets krav? Vi har ju också begreppet *lättläst*, LL. Vad är skillnaden mellan klarspråk och LL?

Päivi Fredäng

Svar: *Klarspråk* används numera närmast som en fackterm för att beteckna ett klart och lättläst myndighetsspråk. Klarspråket utmärks inte av några speciella grammatiska eller lexikala egenskaper utan bör ses som ett ideal för en begriplig och mottagarpassad svenska i offentliga sammanhang. I det svenska regeringskansliet finns en särskild klarspraksgrupp, och man kan läsa mer om klarspråk på gruppens webbplats:

<www.justitie.regeringen.se/klarsprak>. Motsvarande engelska ord är *plain*

language, men även *clarity* förekommer; det finns t.o.m. en internationell tidskrift med samma namn. Den går att få tag på genom det svenska ombudet med e-postadress:

<Barbro.Ehrenberg-Sundin@ministry.justice.se>.

Barbro Ehrenberg har också skrivit en översikt över klarspraksarbetet i en mängd länder, inom och utom EU, i boken *Svenskan som EU-*

språk, redigerad av Björn Melander (2000).

Lättläst, eller *LL*, har blivit ett begrepp framför allt genom LL-stiftelsen, som ger ut tidningar, böcker m.m. för läsare med förståndshandikapp. LL-texter bör helst ha en rak handling som berättas i kronologisk ordning och har få inblandade. Författaren bör skriva så konkret som möjligt, undvika bildliga

Klarspråket bör ses som ett ideal

uttryck och använda enkel meningsbyggnad. Man kan läsa om LL-språket på LL-stiftelsens webbplats <www.llstiftelsen.se>, och genom den kan man också beställa handledningen *Skriv lättläst* av Björn Wiman.

Olle Josephson

Textualisera

Jag skulle vilja veta betydelsen av ordet *textualisera/textualisering*.

Elisabeth Söderman, Lund

FRÅGOR & SVAR

Svar: Dessa uttryck, som jag hittar mycket få belägg på i textdatabaser, tycks användas för lite olika saker inom olika akademiska discipliner, men grundbetydelsen är nog helt enkelt 'omvandla till text', 'skapa en text'. Det kan handla både om att skapa en text utifrån en annan informationsform, t.ex. ett diagram, eller att skapa och strukturera en text, t.ex. att skapa en längre löptext utifrån en punktlista. Ibland tycks man med *text* då mena all slags formalisering, i ord, symboler etc. *Textualisera* är alltså ett vagt, inte klart definierat uttryck med akademisk prägel. Eftersom det är svårbegripligt bör man undvika det.

Två exempel på hur uttrycket används (belägg från nätet): "Folkloristiska samtalsintervjuer leder ofta till ett levnadshistoriskt berättande som också innebär en textualisering, d.v.s. hur en text skapas med hjälp av en viss kompositionsteknik och berättarstrategier." – "Informationstekniken erbjuder en elektronisk text som innehåller en mängd information om organisationen och dess verksamhet. Texten består av ett objektivt språk fyllt med koder och nummer. Denna *textualisering*, d.v.s.

att arbetet medieras via symboler på en datorskärm, har ökat i omfattning efter det att informationsteknik blev vanligt förekommande i organisationer."

Ola Karlsson,
Svenska språknämnden

Börja mening med för

"Central bankers are not supposed to express emotions or to have dreams; they are supposed to think and speak about numbers. Forgive me if I make an exception today. For this is a moment in which the flow of history is present." blev i svensk översättning: "Centralbankschefer förväntas varken uttrycka känslor eller ha drömmar. De förväntas tänka och tala om siffror. I dag måste jag dock göra ett undantag. För detta är ett historiskt ögonblick."

En gång i tiden fick jag lära mig att inte börja en svensk mening med *för*. Under engelskans inflytande ser man dock mer och mer av detta bruk. Vad anser Språknämnden om det?

Agneta Wirberg

Svar: Visst kan man börja en mening med den samordnande konjunktionen *för*. Här låter det mycket bra. Jag känner inte igen den regel som du talar om. Det kan möjligen vara en sammanblandning med en tidigare regel som sa att *för* enbart var talspråkligt och att man i skrift skulle använda *ty*. I dag är emellertid *för* accepterat i skriftspråk. Det kan också vara en sammanblandning med den likaledes felaktiga föreställningen att man inte får börja en mening med *och* eller *men*.

Men din lärare ville kanske uppmärksamma sina elever på att *för*-inledda satser oftast är det andra ledet i en grafisk mening, t.ex. "Kom inte för sent, för då släpps du inte in." Det är ju vanligt att ovana skribenter som yngre skolbarn kan ha svårt att veta var punkten skall sitta. Då kan handfasta regler av det här slaget vara till nytta.

Det är möjligt att det är vanligare i engelskan med meningar inledda med *för* och att man i texter som översätts från engelskan alltför ofta väljer *för* i stället för att överväga att exempelvis ersätta det med *nämligen*.

Om meningar inledda med *för* har ökat i svenskan, kan dock förklaringen lika

FRÅGOR & SVAR

gärna vara en allmän tendens att skriva kortare meningar och allmänt skriva mera talspråksnära. Samma förklaring kan gälla i engelskan.

Birgitta Lindgren

Fossilgas?

Jag har noterat att DN numera skriver *fossilgas* i stället för *naturgas*. Är den nya benämningen allmänt vedertagen?

Tomas Söderlund

Man kan inte sätta likhetstecken mellan *naturgas* och *fossilgas*.

Svar: Man kan inte sätta likhetstecken mellan *naturgas* och *fossilgas*. *Naturgas* kan vara fossil, men all *naturgas* är inte det. *Naturgas* bildas även i dag, i t.ex. myrar och träsk. Denna nybildade gas kan tas om hand och användas direkt.

Termen *naturgas* används i lagtext, av folk inom branschen och av tillsyns-

myndigheten Energimyndigheten. Det är också den term som används kommersiellt.

På Internet får man ändå många träffar på *fossilgas*. Ordet används t.ex. av Svenska naturskyddsföreningen, som skriver att ”Namnet *naturgas* gör att man kan tro att *naturgas* är miljövänligt. Det korrekta namnet är dock *fossilgas*”. Grupper som är tveksamma eller negativa till *naturgas* verkar vilja införa *fossilgas* för *naturgas*, kanske därför att *naturgas* kan ge positiva konnotationer och tolkas som något naturligt och miljövänligt. Den ökande användningen av *fossilgas* i tidningstext kan bero på att just dessa grupper är särskilt aktiva i debatten.

Slutsatsen är ändå att det är olämpligt att kalla all *naturgas* för *fossilgas*, men att det går bra att använda benämningen *fossilgas* om man verkligen bara avser fossil gas.

*Maria Gustafsson,
Terminologicentrum TNC*

Klockan 00?

Vilket är det korrekta sättet, nationellt och internationellt, att med siffror skriva ut midnatt, det

vill säga klockan 12 på natten, och middag, det vill säga klockan 12 på dagen.

Christian

Svar: Midnattsklockslaget bör efter omständigheterna kunna skrivas 00.00 eller 24.00. Anger man tiden för en period som börjar vid midnatt och sträcker sig in på det nya dygnet, är det nog naturligt att skriva t.ex. 00.00–03.00. Anger man å andra sidan tiden för en period som slutar vid midnatt, är det minst lika naturligt att skriva t.ex. 20.00–24.00. Något standardiserat skrivsätt för detta känner jag dock inte till.

I stället för punkt som avskiljare mellan timmar och minuter används allt oftare ett kolon, t.ex. 24:00. Detta är i överensstämmelse med internationell standard, och det förekommer bl.a. på digitala ur, även om det hittills inte är det vanligaste i svenskan.

Claes Garlén

Stor bokstav mitt i ord

Hur ställer ni er till stor bokstav mitt i ett ord? Tänker i första hand på företagsnamn utanför IT-branschen som t.ex.

FRÅGOR & SVAR

NorrlandsOperan, Malmö SymfoniOrkester, DesignTorget, DygnetRunt m.fl. Någon har förklarat detta mode för mig som en designfråga. Hur ser ni på språkets förhållande till design?

*Ladislaus Horatius,
Djupbandsbolaget*

Svar: Vi är inte förtjusta i grafiska hyss som avviker alltför mycket mot normalt bruk av exempelvis stor och liten bokstav. Hit hör stor bokstav inne i ord. Framför allt anser vi att man i löpande text inte ska följa sådana skrivsätt, som ofta skapats för logotyper och liknande. Dessa avvikande skrivsätt är inte sällan en del i en marknadsföringsstrategi men bör inte ges sådant genomslag i vanlig löptext att de tillåts påverka de etablerade skriftkonventionerna på sikt. Detta ligger faktiskt i allas intresse. Poängen med de grafiska hyssen är ju att de är avvikande. Ju mer etablerade de blir, desto mindre avvikande blir de samtidigt, vilket minskar "signaleffekten". Det enda man då har uppnått är en ökad osäkerhet om hur normalt språkbruk egentligen ser ut.

Jan Swanlund

Påbackning

Den senaste tiden har ordet *påbackning* börjat användas allt mer. När jag har frågat användarna vad det betyder får jag mycket mångtydiga svar. De flesta vet inte riktigt, men de använder det med negativ betydelse, alltså att man får negativ kritik för något man borde ha gjort eller inte utfört enligt förväntningarna. Med stöd av Svenska Akademiens ordlista kan man förstå att det betyder 1) ta påfyllning av mat i skolbespisningen, 2) få ökat tillskott av resurser för att kunna genomföra ett projekt.

Vad har ni för uppfattning? Kan ni ge mig en totalförståelse?

Sigun

Svar: Om vi bortser från att *påbackning* kan användas i samband med bilkörning (eller manövrering av andra fordon för den delen), ger ordböckerna vid handen att *påbackning* betyder '(extra) tillägg'. Med denna betydelse används ordet i olika kontexter, men det är i synnerhet i två vitt skilda och tämligen specifika sammanhang som det ofta uppträder: dels som vardagligt uttryck för att ta

en portion mat till (oftast i skolbespisningen eller i militära sammanhang), dels i samband med att brottslingar får förlängt straff. Exempel: "Efter en tid på flykt greps mannen och fick fem års påbackning på sitt fängelsestraff – att avtjäna på säkerhetsanstalten Hall." Det finns även en hel del belägg för att *påbackning* används i en annan av de betydelser du tar upp, nämligen 'att få negativ kritik för något man borde ha gjort eller som man inte utfört enligt förväntningarna'. Exempel: "Kvaliteten på flera av förvaltningens besparingsförslag är verkligen under all kritik, vilket bland annat har lett till att man har fått påbackning från rektor." och "Vi fick en påbackning för att vi hade städat dåligt!" I sådana här sammanhang verkar *påbackningen* ofta tvingande, d.v.s. de brister som påbackningen uppmärksammar måste åtgärdas av dem den riktar sig till. Att *påbackning* används i betydelsen 'få ökat tillskott av resurser' är inte alls lika vanligt; sökningar på nätet ger endast ett fåtal träffar med den betydelsen.

Martin Ransgärt

Några nyare ord i svenskan

BIRGITTA LINDGREN

Bioterrorism, tårtning och asymmetrisk krigföring. Många nya ord speglar att 2001 varit ett våldsamt år. Men det har också funnits plats för napptermometern, utsimningsbas-sängen och sprejgodis. Birgitta Lindgren, ansvarig för Svenska språknämndens nyordsarbete, redovisar ett urval nyord.

I följande lista förtecknas ett antal ord och fraser som uppfattas som relativt nya i svenskan och som varit aktuella under 2001. En del av dem finns som synes belagda tidigare men har inte tagits upp i tidigare nyordslistor i Språkvård eller i den nyligen utkomna Nyordsboken (2000).

Det årtal som anges för orden är det tidigaste belegg vi har hittat.

Vi vill tacka alla som bidragit till listan med tips om nya ord och uttryck. Alldeles särskilt tänker vi med tacksamhet på vår ”hovleverantör” Bo-Gunnar Malmén,

som avled hösten 2001. Under en lång följd av år har han försett oss med tusentals excerpter. Vi vill gärna ha efterföljare till honom. Se vidare efterlysning sid. 46.

I arbetet med ordlistan har vi som vanligt också haft nytta av samarbetet med Svenska Akademiens ordboksredaktion och Språkdata vid Göteborgs universitet och utnyttjat Språkdatas databas Språkbanken och databasen PressText.

”Ett våldsamt år.” Det har varit en återkommande rubrik på årskrönikorna över 2001. Och det finns ord i denna lista som avspeglar detta. Ord som *kravallant* och *kravallturist* påminner om demonstrationer som urartade till kravaller, och *bioterrorism*, *skurkstat*, *asymmetrisk krigföring* och *pulverbrev* förknippas med den mest spektakulära händelsen under året, terrorattacken mot World Trade Center i New York, och de följder som den fick. Ordet *bin Ladin-rabatt* på flygbiljetter kan man uppfatta som alltför lättsinnigt med tanke på bakgrunden, men det kan lika gärna ses som en ordbildning ”på

trots”. Men det finns också ord som täcker mindre brutala former för politiska opinionsyttringar, som *reklejma* och *tårtning*. På det sociala planet har man diskuterat *homoadoption*, alltså rätten för homosexuella par att adoptera barn. Andra ord i samhällsdebatten är *stafettläkare*, som speglar svårigheterna inom sjukvården, och *koldioxidsänkor* på miljöområdet. Och nya framgångar inom gentekniken har gjort *terapeutisk kloning* till ett aktuellt ord.

Många ord har vi mer eller mindre direkt tagit över från engelskan, men som synes har även franska satt ett spår (*betårta*). Vi har också hämtat ord från närmare håll: från norskan har vi *Ikeamonarki* och *mobilblottare*.

I all korthet kan nämnas ytterligare några exempel på nya ord hos våra närmaste grannar. Men inget av dessa har vi har lånat in. En norsk nykomling är *dobbelthatte*, d.v.s. tillåta någon att uppträda med två ”hatter”, alltså ha två uppdrag (vilket kan ge upphov till intressekonflikter). Av danska nya ord kan nämnas *curlingföräldre* om överbeskyddande föräldrar som fejrar bort alla tänkbara hinder och svårigheter för sina barn, precis som curlingspelare gör framför curlingstenen; vidare *dynedag* om dag då man ligger under ”dynen”, alltså täcket, och tar sig ledigt för att stå ut med ett stressigt arbete. I finskan hittar vi *valkohaalarit* ’vitoverallare’ om fredlig demonstrant klädd i vit overall som tecken på sin inställning, och dopningsproblemen i finska skidlandslaget har gett upphov till *piikkiihtäjä* ’sprutskidåkare’, motsatsen är *luomuihtäjä* ’naturenlig skidåkare’.

apfälla överförd anv.: något som verkar så lockande att man inte kan avstå från

det även då det medför något negativt. 2001

• Kunskapsgåvan kul apfälla för vetgiriga. [...] Kurserna är gratis men man måste registrera sig för att få ett lösenord, och där ligger apfällan. *Akademiker SACO-Tidningen 2001/1, s. 46*

□ Apor sägs kunna fångas genom att man lägger mat i en trädstam och bara lämnar en liten öppning stor nog att få in en hand. När apan sträcker in handen och knyter den runt maten, så kan den sedan inte få ut den knutna handen genom hålet. Hellre än att släppa bytet, sitter den kvar och blir infångad; efter eng. *monkey-trap*; da. *abefælde*.

asymmetrisk krigföring krigföring mellan två helt olika typer av militära organisationer, t.ex. mellan ett lands traditionella armé och en gerillagrupp. 2001

□ Efter eng. *asymmetric warfare*; da. *asymmetrisk krigførelse*, no. *asymmetrisk krigføring*, fi. *epäsymmetrinen sodankäynti*.

betårta tårta (se d.o.). 2001 – **betårtning** tårtning (se d.o.). 2001

• Att mula en maktbävare med tårta har de senaste åren blivit en etablerad praxis bland samhällskritiker med anarkistisk läggning. Många mer berömda män än Bosse Ringholm har fått en tårta i ansiktet. Den mest kände tårtkastaren är belgaren Noël Godin som bland annat träffat Bill Gates, designern Karl Lagerfeld, sångaren Kenny Rogers och den holländske finansministern Gerrit Zalm. Godin har lanserat det franska verbet ”entarter”, ungefär ”att betårta”. Hans kriterier för vem som bör betårtas är 1) mäktig 2) självgod och 3) saknar humor. [...] Offren brukar välja att le tappert för att

rädda (det betärtade) ansiktet. *SvD Näringsliv* 18/4 2001, s.5. *Ola Billger*

□ Efter fra. *entarter till tarte 'tårta'*.

bin Ladin-rabatt prissänkning på flygbiljett för att locka resenärer. 2001

• Braathens informationsdirektör Frode Geitvik talar om en ”bin Ladin-rabatt som reflekterar verkligheten i flygbranschen”. *DN* 28/11 2001, *Thomas Hall*

□ Bildat till *Usama bin Laden*, utpekad som den som låg bakom terrorattacken i New York den 11 september 2001.

bioterrorism terrorism som utövas med hjälp av biokemiska vapen. 1999 – **bioterrorist** 1999

• Den amerikanska allmänheten har fått upp ögonen för hotet om bioterrorism. Även myndigheter inom hälsovård och militärt försvar ser med nytt allvar på riskerna för att terrorister beväpnar sig med mikrober. *DN* 22/9 2001

□ Efter eng. *bioterrorism, bioterrorist*; da., no. *bioterrorisme, bioterrorist, fi. bioterrorismi, bioterroristi*.

fickla lysa med ficklampa. 2001

□ Ordet, skapat av Wiktor Nilsson, vann första pris i Läsrörelsens Alfons Åberg-tävling 2001 om bästa ord, se vidare s. 46 och Språkvård 4/2001, s. 48.

hembränd ny betyd.: om cd-skiva till vilken en privatperson själv har kopierat över ljud- eller bildfil med hjälp av en cd-brännare. 2001

• Hembränt tål inte solljus. Visserligen håller nog de flesta ordning på sina hembrända cd-skivor, men tidskriften Ljud & Bild har ändå testat hur väl de

klarar solljus. *Avisen* 21/4 2001, s.17

□ Jfr äldre *hembränd* om sprit tillverkad i hembränningsapparat; da. *hjemmebrændt, no. hjemmebrent*.

homooption adoption där de som adopterar är ett homosexuellt par. 1999

• Sedan gick det väl inte så långt när det gäller homooption som vi hade önskat. Ja till att en homosexuell släkting kan adoptera barnet om de biologiska föräldrarna dör. Men nej till att homosexuella ens ska få provas för egen adoption. *Expr.* 16/11 1999

Ikeamonarki 2001

• Samtidigt betar sig prinsar och prinsessor alltmer som vanligt folk. Men har denna jippo- och Ikeamonarki en tillräcklig plattform för att överleva in i 2000-talet? *DN* 24/8 2001

□ Efter no. *Ikeamonarki*, lanserat av statsvetaren Carl-Erik Grimstad med anspelning på att kronprinsen har köpt möbler på Ikea.

julgranssyndrom ett tillstånd av överbelastning (som en julgran med alltför många prydnader). 2001

• Men förhandlingarna drabbades av julgranssyndromet. Sakfråga efter sakfråga hängdes upp i granen så att man till sist inte såg trädet. *Metro* 20/6 2001, s.14

□ Efter eng. *christmas tree syndrome*.

koldioxidsänka om skogar, vattendrag m.m. betraktade utifrån egenskapen att kunna binda koldioxid (vilket för ett land medför nedsättning i kraven om minskning av koldioxidutsläpp). 2001

□ Jfr eng. *carbon sinks*; fi. *hiilinielu 'kolsvalg'*. Även på sv. förekommer *kolsänka*, men det är missvisande. Det är inte kol utan koldioxid

som skall bindas; *sänka* beror inte på att man missförstått det eng. *sink* 'avlopp', utan *sänka* är inom miljövetenskapen term för en process som för bort ett ämne ur atmosfären.

kravallant person som uppviglar till och deltar i kravaller. 2001

- Dags för kravaller igen. I oktober ska Samväldeskonferensen i Brisbane attackeras så hårt att den måste ställas in. Om kravallanterna får som de vill alltså. *SvD 8/8 2001, s.2, Mats Johansson*

kravallturism det att åka runt och delta i demonstrationer enbart i hopp om att de skall urarta i kravaller. 2001

- På kontinenten talar man i termer av kravall- eller våldsturism. Proffsde-monstranter åker från land till land för att delta i protester. *DN 18/7 2001*
□ fi. *mellakkaturismi*

Lasse Berghagen-vin skämtsamt: ett slätstruket vin. 2001

- De viner som ingår i den nya basmodulen och kommer att utgöra 80 procent av butikernas utbud beskriver han som genomsnittliga. – Det är inte skräp, men inte heller något som sticker ut. Lasse Berghagen-viner, säger Håkan Larsson. *DN 1/8 2001 s. C1*
□ Efter artisten Lasse Berghagen, som här bedöms som snäll, oförarglig och inte särskilt spännande.

Maudeffekten den effekt i form av en ökning av opinionssiffrorna som den nya partiledaren för centerpartiet Maud Olofsson hade enbart på grund sin personlighet. 2001

- Jfr *Westerberg-effekten*, om motsvarande effekt som Bengt Westerberg hade som nyttillträdd partiledare för folkpartiet 1985.

mobilblottare – mobilblottande – mobilblottning 2001

- En mobilblottare. En som blottar sitt privatliv inför alla utan att generera sig det minsta. Det kan vara på bussen, kaféet eller någon annan offentlig plats. Att människor runt omkring kan höra allt som sägs gör bara saken bättre, skriver VG. [...] mobilblottning [är] ett problem som dyker upp överallt. [...] Enligt [den svenska sociologen] Anders Persson finns det flera anledningar till mobilblottande. *Aftonbladet 9/1 2001*

- Efter no. *mobilblotter*.

napptermometer febertermometer utformad som en tröstnapp. 2001

- Att ta tempen på små barn brukar ofta innebära problem. För att underlätta för svettiga föräldrar har Philips tagit fram en digital napptermometer, där barnets temperatur visas på en display på nappens framsida. *Expr. 7/12 2001*

pensionärskuvös skämtsamt: inglasad balkong eller glasveranda. 2000

- Det är inte heller så dumt att sitta och göra ingenting i den egenhändigt inglasade pensionärskuvösen – glasverandan. [...] Men alla seniorer borde efter ett arbetslivs strävan för trygghet unna sig att hoppa runt lite planlöst och lustfyllt – utan att snegla på lönsamhet och meningsfullhet – innan vintern som sedan ändå slår till. *DN 15/1 2000, s. A 20*

personlig i yrkestitel: beteckning för att någon yrkesmässigt ger råd eller hjälp som anpassats speciellt till en viss kund, t.ex. **personlig astrolog** 2001 –

personlig dietist 2001– **personlig shoppare** 2001

• Dagens dietister är sällan bastanta husmoderstyper som predikar kostcirkelns förträfflighet. Kostcirkeln hänger med än, men dietistyrket har fått en ny roll. Den nya trenden är att bli personlig dietist – den stressade karriäristens vägledare i vitamindjungeln. *Metro 11/1 2001, s.1. Viivoi Toikkanen*

□ Efter motsv. anv. av eng. *personal coach* m.fl., jfr äldre *personlig tränare*; motsv. anv. av da. *personlig*, fi. *henkilökohtainen*

pulverbrev brev innehållande pulver som är nedsmittat med mjältbrandsbakterier. 2001

• Totalt har nu 63 misstänkta försändelser kommit in till Rikskriminalen i Stockholm via polisstationer runt om i landet. Av dem har omkring 25 analyserats färdigt och misstankarna om mjältbrand har kunnat avskrivas i samtliga fall. Men granskningen fortsätter och polisen ska försöka spåra dem som skickat falska pulverbrev för att skrämmas. *DN 19/10 2001, s. A6*

□ da. *pulverbrev*, fi. *jaubekirje*

reklejma demonstrera mot bilismen genom att ockupera gator, bl.a. genom gatufester. 2000 – **reklejmare, reclaimare** anhängare till reclaim-rörelsen. 1999

• – Staden ska tillhöra alla. Jag tycker att man kan ”reklejma” varenda dag, förklarar Magnus. *DN 27/4 2000*

□ Till namnet på *Reclaim the street* (’kräv tillbaka gatan’), en rörelse som startade i London i mitten på 90-talet eller *Reclaim the city* motsvarande svensk rörelse från 1998.

resultatvarna varna för att ett företags

ekonomiska resultat blir sämre än förväntat. 2001

• Företaget resultatvarnade den 12 mars och spädde en förlust under årets första kvartal på mellan fyra och fem miljarder kronor. *DN 20/4 2001*

□ Ett bättre uttryck än *vinstvarna*, som kan missförstås som ’varna för vinst’, jfr *vinstvarning* Språkvård 4/2000, s. 14.

skurkstat stat som inte respekterar internationella överenskommelser. 1997

• Däremot hittar vi flera av de ruggigaste regeringarna i världen just där. I Amerika har man ett uttryck för dem, ”rogue states”, skurkstat. De ligger alla (utom Nordkorea) i den judiska nationens närhet: Libyen, Syrien, Irak, Iran, Sudan. *DN 14/5 1998*

□ Efter eng. *rogue state*; da. *slyngelstat*, fi. *roivaltio*.

sprejgodis sötsak i sprejform. 2001

• Nytt populärt sprejgodis kan fräta sönder tänderna. En ny typ av godis, som sprejas in i munnen, har blivit något av ett mode bland skolbarn. Men tandvården varnar för förödande konsekvenser [...] Det innehåller [...] sötningsmedlet aspartam och citronsyra, vilket kan fräta sönder barnets tänder. *Metro 4/10 2001, s.2. Anders Göransson*

stafettläkare inhyrd läkare som tar vid när annan inhyrd läkare slutar. 1999

• Stafettläkare, det är läkare som hoppar in under korta tidsperioder, oftast någon eller några veckor åt gången på olika ställen. En del jobbar som hyrläkare under semester eller annan ledig tid, andra på heltid. *DN 16/12 2001*

□ Benämningen utgår från patienternas perspektiv, där tillfällig inhyrning av läkare ter

sig som en stafett, där den ena läkaren tar vid efter den andra.

talibanisering politik som innebär övergång till samma extremt stränga religiösa regler som i Afghanistan under talibanernas ledning. 1999

- Också regionalt skulle det komma oro åstad om talibanerna tog över fullständigt i Afghanistan. I grannländerna i norr, de nya centralasiatiska republikerna fruktar man allmänt för en "talibanisering" av politiken. Också i Ryssland, längre norrut oroar man sig för att talibanerna skulle kunna radikalisera muslimska grupper och politiker. *DN 7/9 2000, Mats Lundegård*

□ da., no. *talibanisering*

taliban-tv tv som karakteriseras bl.a. av att kvinnor osynliggörs eller åsidosätts. 2001

- "Varför får kvinnor inte ha åsikter om kriget?" löd rubriken över min krönika i Expressen som väckte denna storm. [...] En undersökning från Göteborgs universitet visar att sen terroråden är det 80 procent män som uttalat sig i tv. 20 procent kvinnor. Vad är detta? Det finns bara ett ord som passar: taliban-tv. *Expr.-GT 12/11 2001, Britta Svensson*

□ Anspelar på att kvinnor i talibanstyrda samhällen inte får uppträda offentligt.

terapeutisk kloning kloning av celler i syfte att bota sjukdomstillstånd. 2001

- Terapeutisk kloning kan vara tillåtet i Sverige om ett halvår. Forskning på embryonala stamceller får klartecken från och med nu. Vetenskapsrådet gav i går sitt stöd till bägge de omstridda forskningsområdena. Men först måste

två lagar ändras. Om förutsättningarna klubbas igenom av riksdagen blir Sverige vid sidan av Storbritannien det enda landet i världen där ett genomtänkt regelverk tillåter terapeutisk kloning. *DN 5/12 2001, Karin Bojs*

□ da., no. *terapeutisk kloning*, fi. *terapeutinen kloonaus*

tok- 1. ökad anv. som förled med nedsättande betyd. i ord för anhängare el. åsiktsriktning e.d.: **tokbiologist** 2001 – **tokfeminism** 2001 – **tokfeminist** 2001– **tokliberal** 2000

- Tokbiologister mitt i naturen. Jaha, så var det dags igen. Nu ska det minsann städas upp i feministträsket. Den här gången är det kulturjournalisten Birgitta Kurtén-Lindberg som utrustad med centraldammsugare och ekologisk såpa ska göra rent hus med "tokfeminismen" i en bok med samma namn (Timbro). Förklaringen till prefixet "tok" erbjuds läsaren redan i förordet, efter att författaren vidsynt och generöst förklarat att alla feminister inte är tokfeminister. *DN 15/5 2001, s.2. Hanne Kjöler*

2. ökad anv. som förstärkande förled till adjektiv: **tokbillig** 2000 – **tokdyr** 1999 – **tokjobb** 2001 – **tokkär** 1993

- Unga luffare som äter tokbilligt på marknader, prutar envetet och reser landvägen. *Expr. 6/8 2000*

- Så är det vår. Och vad behöver du när du är kär eller ännu hellre tokkär? *Expr. 28/4 1993*

□ Jfr äldre *tokvänstern* resp. *tokrolig*

tårta kasta eller gnugga in en tårta i ansiktet på någon, i synnerhet en makt-havare, i syfte att förringa denne – eller

dennes maktposition – i allmänhetens anseende; även *betårta* (se d.o.). 2001 – **tårtare** 2001 – **tårtning** 2001

• Jag tror att det monopol på tårtning som Boëthius indirekt efterlyser skulle förta en del av den symbolik som den fria tårtningen som protestform erövrade. Kjell Eriksson och "Morgonpasset" har i själva verket fört journalistiken till nya nivåer när de uppgraderat den antika funderingen "Vem vaktar väktarna?" till 2000-talet. Kjell Eriksson har levererat svaret på frågan "Vem tårtar tårtarna?" *DN 5/5 2001, s.B2. Augustin Erba*

□ fi. *kakuttaa, kakuttaja, kakutus*

utsimningsbassäng simbassäng som börjar inomhus och fortsätter utomhus med luftsluss emellan. 2001

• Här byggs en utsimningsbassäng. *Skylt vid Eriksdalshallen i Stockholm hösten 2001*

-varning ökad anv., ibland ironiskt – **kioskvältarvarning** varning för bok, film e.d. som kan komma att sälja mycket bra. 1998 – **gubbvarning** varning för uppförande, klädstil m.m. som kan uppfattas som typiskt "gubbigt". 1996 – **kalkonvarning** varning för film e.d. som kan uppfattas som kalkonfilm, d.v.s. som löjeväckande. 2001 – **kitschvarning** 1998 – **kultvarning** 1995 – **patetvarning** 1996 – **prettovarning** 2000 – **tantvarning** jfr *gubbvarning*. 1998

• Direkt kalkonvarning blir det när ett engelskt musikgeni spelar violin under sexakten och droppar repliker som "Jag tror jag har en komposition på gång!" *DN 17/9 1998*

viagra överfört: om något som verkar starkt stimulerande. 2001

• Det är möjligt att det här bara är viagra för gamla syntare. Men det orkar jag inte tänka på just nu. *DN 9/11 2001, Fredrik Strage*

□ Till *Viagra*, namn på ett potensstimulerande läkemedel; da. *viagra*.

väldsturism se *kravallturism*. 2001

zebralagen lagen om plikt för motorförare att stanna vid övergångsställe markerat med vita ränder (men utan ljussignal) och släppa fram gångtrafikanter. 2000

• Nu har den första bilföraren fällt för brott mot den så kallade zebralagen. Han fick tusen kronor i böter av Mölndals tingsrätt för att han inte stannade vid ett övergångsställe. *DN 22/10 2000*

□ Uttrycket härrör från den kampanj som bedrevs när lagen infördes den 1 maj 2000.

24-timmarsmyndighet myndighet som är tillgänglig (via telefon eller Internet) dygnet runt för vissa ärenden. 2000

• Det är både orimligt och blir onödigt dyrt om alla statliga myndigheter skall serva medborgarna via Internet dygnet runt. Framför allt riskerar det att leda till alltför stora IT-investeringar, hävdar riksrevisionsverket i en kritisk granskning av Statskontorets förslag till så kallade 24-timmarsmyndigheter. Med en 24-timmarsmyndighet menas att myndigheten är elektroniskt tillgänglig för informationshämtning och ärendehantering dygnet runt. *Expr. 18/11 2000, s. 21*

Datorn som språkgranskare

OLA KNUTSSON

Datorerna kan inte bara rätta stavfel utan också sårskrivningar, böjningsfel, syftningsfel och grammatiska fel. Men fortfarande förslår språkgranskningsprogrammen inte särskilt långt. Ola Knutsson, forskare i språkteknologi vid Tekniska högskolan i Stockholm, analyserar programmens kapacitet. Han demonstrerar också hur de kan utvärderas.

Datorn har utvecklats till vårt viktigaste skrivverktyg. Nästan all textproduktion sker numera med datorns hjälp. Datorn erbjuder kraftfulla verktyg både för den som vill ändra sin text på enstaka punkter och den som vill göra genomgående ändringar. Med sök- och ersättningsfunktionen kan man ändra till exempel förekomsterna av ordet *mannen* till *männan* inom meningen eller i hela texten.

Men ersättningsmanövern kan också

leda till att det uppstår fel – antingen enstaka fel som *den glada männen* eller mer genomgående och satsöverskridande fel där bruket av pronomen som syftar på *mannen/männan* inte blir korrekt, i det här fallet att *han/honom* inte automatiskt ändras till *de/dem*. Datorns redigeringsverktyg kan på detta sätt skapa fel med en svårupptäckt spridning i texten. De inbyggda språkgranskare som följer med ett ordbehandlingsprogram granskar texten bara ytterst lokalt. Stavningskontrollen kan endast upptäcka isolerade stavfel, och om det finns någon form av automatisk grammatisk kontroll upptäcker den ofta endast fel i fraser eller i bästa fall inom satsen.

Datorn är alltså än så länge en begränsad språkgranskare med kraftiga skygglappar. Det ska jag visa i denna artikel. Samtidigt bör det poängteras att datorn som språkgranskare är effektiv och tillgänglig dygnet runt – dessutom förhållandevis billig. Datorn är totalt känslolokall

och missar inte ett fel för att texten saknar innehåll eller för att innehållet är starkt fångslande. Människor förstår i motsats till datorn vad texten handlar om. Därför kan de ibland släppa igenom några fel; totalförståelsen får dem att förbise problem i textens yta.

Språkgranskningsprogram

Forskning och utveckling av automatisk språkgranskning har bedrivits under många år, framförallt för engelska (se t.ex. Jensen et al. 1983). För mindre språk, som svenska, har dock utvecklingen legat efter. Det beror helt enkelt på att de grundläggande analysverktyg som behövs, till exempel för svensk morfologi och ytsyntax, inte blivit möjliga att tillämpa praktiskt förrän under 1990-talet. Under senare delen av 90-talet har dock minst fyra forskargrupper arbetat med utvecklingen av språkgranskningsverktyg för svenska:

1. Språkgranskningsprogrammet Granska utvecklas av en forskargrupp vid Kungliga Tekniska högskolan i Stockholm.
2. Det finska språkteknikföretaget Lingsoft lanserade hösten 1998 den kommersiella grammatikkontrollen Grammatifix (Arppe 2000; Birn 2000).
3. Institutionen för lingvistik vid Uppsala universitet utvecklar i samarbete med danska och norska grupper, inom ett EU-projekt, språkgranskningspro-

- grammet Scarrie (Sågvall-Hein 1998).
4. Institutionen för lingvistik vid Göteborgs universitet utvecklar metoder för att hitta olika typer av fel i svensk text (Andersson, Cooper & Sofkova Hashemi 1999).

Det är intressant och glädjande att de olika grupperna utnyttjar delvis olika metoder för att angripa problemen inom automatisk språkgranskning. Granska använder en grundläggande analys som bygger på statistik, medan Grammatifix analys utgår från grammatiska regler. Scarrie utför en mer klassisk satslösning och försöker analysera hela meningar om grammatiken i programmet tillåter det. Gemensamt för alla fyra grupperna är dock att programmen ofta får utnyttja en ofullständig analys av meningen för att komma åt felen. Man

använder i stor omfattning specifika felregler som söker efter specifika grammatiska fel. För att visa ungefär hur långt man kan komma i dag ska jag mer i detalj diskutera ett av programmen, Granska, som jag själv arbetar med att utveckla.

Vanliga feltyper

Det som kallas inkongruens i nominalfraser, t.ex. *ett villa* eller *en litet bil* är kanske den mest eftersökta feltypen av Granska och andra program för språkgranskning av svensk text. En anledning är att feltypen i många fall går att hitta inom ramen för en kort fras, vilket gör att den kan

De inbyggda språkgranskare som följer med ett ordbehandlingsprogram granskar texten bara ytterst lokalt.

Tabell 1. Ett urval av de feltyper som Granska, med varierande resultat, kan upptäcka, diagnostisera och korrigera.

Feltyp	Exempel
Felaktiga sammansättningar	Undertiden som det pågick kände han ingen smärta.
Särskrivna sammansättningar	Han orkade inte flytta sten bumlingarna .
Objektsform efter preposition	Han skickade en rad vänliga brev till de .
Inkongruens i nominalfraser	Han såg de gröna villor längs ån.
Inkongruens i predikativ	Äktenskapet är baserad på kärlek mellan man och kvinna
Böjningsfel vid främmande ord	Han köpte ett data på rea.
Tautologi	Han anade orsaken till anledningen .
Böjningsfel i verbkedjan	Vi har spela en låt av Aphex Twin.
Ordföljdsfel	Han sa att han sparkade inte bollen

ringas in med ganska hög precision. Den grundläggande analys som behövs är morfologisk, d.v.s. den gäller ordens böjning. Program för detta ändamål har funnits i några år. Den morfologiska analysen är dock i många fall flertydig och granskningsprogrammet måste försöka välja en tolkning av orden. Detta medför i vissa fall att falska alarm uppstår eller att fel inte upptäcks.

Ett exempel på ett falskt alarm är när Granska pekar ut *stora läromedelsförlag* som felaktigt i meningen *Stora läromedelsförlag förefaller avvakta medan initiativ från mindre företag tenderar att inte få så stor spridning*. Det falska alarmet uppstår eftersom *läromedelsförlag* är ett okänt ord för Granska. Programmet måste då göra en sammansättningsanalys för att kunna slå upp efterledet *förlag* i programmets lexikon. Ordet *förlag* är tvetydigt mellan singular och plural, detsamma gäller det föregående adjektivet *stora*. I det här fallet väljer Granska en singulartolkning av or-

den, vilket resulterar i att en felsökningsregel upptäcker en bestämdhetskonflikt mellan *stora* som står i bestämd form och *läromedelsförlag* som står i obestämd form. Felsökningsregeln vill egentligen upptäcka fel av typen *gröna bil* och *lärda man*. Regeln ska heller inte påpeka fel om substantivet är tvetydigt mellan singular och plural, men eftersom ordet *läromedelsförlag* är okänt ser reglerna i nuvarande version av Granska inte tvetydigheten. (Detta bör dock gå att göra något åt i en framtida version.) Om Granska inte angrep konstruktioner med okända ord skulle många fel inte upptäckas, eftersom vi ständigt nybildar ord när vi skriver, till exempel genom sammansättning.

De automatiska språkgranskare som finns i dag baserar sitt urval av feltyper på i huvudsak två principer. Den första principen utgår från de feltyper som faktiskt går att upptäcka med tillgängliga automatiska medel. Den andra utgår från feltypens frekvens och popularitet hos språk-

vårdare, svensklärare och allmänhet. Den första principen är starkare än den andra. Den språktekniska forskningen har andra mål än språkvården, och som en konsekvens av detta är det delvis andra feltyper som är viktiga för den språktekniska forskningen. Språkteknologerna angriper en del feltyper för att pröva vissa metoder eller de tekniska gränserna för vilka fel som är möjliga att upptäcka.

I tabell 1 presenteras ett urval av de feltyper som Granska och andra svenska skrivkontrollprogram kan hantera. I fråga om särskrivna sammansättningar har Granska kommit längst.

Kunskapskällor

Vilken kunskap bygger ett språkgranskningsprogram på? Ja, någon grammatik för svenska språket som datorn förstår finns inte. Formuleringarna av de grammatiska reglerna i ett språkgransknings-system är delvis baserade på en tillämpning och formalisering av regler i olika grammatikböcker. När utvecklingen av Granska startade använde vi Thorells "Svensk grammatik" (1977) som utgångspunkt för till exempel vilka nominalfras-mönster som borde vara med och i någon mån skulle kontrolleras av programmet.

Men minst lika viktigt som grammatikböcker är att använda stora textmassor som utvecklingsmaterial. Det visade sig ganska snart att många felkonstruktioner missades och många falska alarm uppstod i den version som baserades på Thorells grammatik. Det är ingen kritik mot Thorells grammatik; den var en utmärkt startpunkt. Ett mer omfattande verk hade i själva verket dränkt utvecklingsarbetet med grammatiska regler och undantag. Under 1999 kom Svenska Akademiens grammatik (Teleman, Hellberg & An-

dersson 1999) och många frågetecken och falska alarm fick en ny belysning. Utvecklingen av Granska hade vid denna tidpunkt nått ganska långt och programmet var redo att testas på de många exempel som ges i Svenska Akademiens grammatik (SAG).

Detta visade sig vara en utmärkt metod för att upptäcka luckor i Granska och för att få svar på varför många oförutsägbara falska alarm uppstod. SAG fungerade också utmärkt i valsituationer där man måste avgöra om man ska acceptera ett missat fel eller ett falskt alarm för att det är ett erkänt "problem". Vissa problematiska konstruktioner som *Statsrådet är ensam på rummet* eller *Årter är gott* finns väl beskrivna i SAG. Det innebär dock inte att sådana konstruktioner automatiskt kan behandlas korrekt av ett datorprogram. Glappet mellan vad som låter sig beskrivas i en grammatikbok och vad som kan formuleras så att en dator förstår är fortfarande mycket stort.

Feltäta texter

Ett kärnproblem för automatisk språkgranskning är hur text med fel i över huvud taget skall ges en grundläggande språklig analys. Ett system som skall identifiera felaktiga konstruktioner i språket måste kunna hantera ogrammatiska och oförutsägbara konstruktioner. Det är också rimligt att datorn väljer en grammatisk tolkning framför en ogrammatisk tolkning. Men många fel undgår upptäckt eftersom datorn inte kan dra in ett större textsammanhang i analysen för att avgöra om en konstruktion är grammatisk eller ogrammatisk.

För en dator kan till exempel en felaktigt skriven eller okänd förkortning göra det svårt att avgöra vad som är ett ord el-

ler en mening. Detta får konsekvenser för den vidare analysen i form av meningar som saknar till exempel huvudverb. En mening med en felaktig förkortning av *till exempel* som *Jag har sett te. x. lejon och tigrar* tolkas som tre meningar. Den första meningen består av *Jag har sett te*, den andra meningen består av *x* och den tredje meningen innehåller endast orden *lejon och tigrar*. En tänkbar konsekvens blir att programmet anmärker på att mening två och tre saknar finit verb, eftersom fel endast eftersöks inom meningen.

När datorn fortsätter att leta fel i satser och meningar stöter den genast på nya problem. En framgångsrik ansats för en dator när den letar fel är att dela upp meningen i satser. Detta förutsätter dock att meningen är något så när välformulerad, annars famlar algoritmerna för satsgränsgenkänning i mörker. Om det till exempel saknas ett finit verb eller en konjunktion i en mening eller en sats blir det svårt för datorn att peka ut någon gräns mellan satserna.

Det finns många fler exempel på hur den grundläggande analysen av en text med fel i stöter på problem som omöjliggör den fortsatta felsökningen, som i många fall bygger på att det grammatiska felet står isolerat i den annars välformulerade meningen. Det innebär att Granska kommer att upptäcka fel som sarskrivningen *hus bil* i meningar där det står isolerat: *Jag bor i en hus bil*. Men programmet upptäcker inte samma fel när det sammanfaller med inkongruens i nominalfraser som i *Jag bor i ett hus bil*. I det första fallet försvinner både inkongruensen och sarskrivningen om *hus bil* skrivs som ett ord. I det andra fallet finns inkongruensen i nominalfrasen kvar även om den sarskrivna sammansättningen

skrivs ihop till ett ord. Detta medför att Granska i det andra fallet inte ”vågar” signalera att *hus bil* är en sarskriven sammansättning, eftersom sarskrivningen inte är ett isolerat fel i satsen.

Testa program

Hur gör man för att testa vad ett språkkontrollprogram klarar av? Dels kan man pröva hur många och vilka fel det hittar i en större samling texter. Dels kan man göra ett s.k. användartest och se hur olika skribenter hanterar den information som programmet ger. Även om Granska ännu inte är någon färdig produkt, med den finslipning som en kommersiell programvara kräver, har jag testat programmet på en större mängd text och gjort en liten användarstudie.

Hur mycket text måste man testa på? Vissa konstruktioner är frekventa och kräver därmed mindre textmaterial. Inkongruens i nominalfraser som består av en artikel, ett adjektiv och ett substantiv – som till exempel *det glad barnet* – kommer förmodligen att testas tillräckligt, likaså sarskrivna sammansättningar. Andra feltyper är ovanligare och kräver därför mycket text, till exempel inkongruens i predikativa attribut: *Vi upptäckte kistor fylld med guld*.

Att finna representativa texter för den kontext som ett granskningsverktyg skall användas i är ingen enkel uppgift, varför jag fick använda principen ”man tager vad man finner”. Jag valde ut texter på sammanlagt ungefär 200 000 ord (cirka 400 A4-sidor). De representerar fem olika texttyper: sportnyheter 63 568 ord, utrikesnyheter 20 881 ord, myndighetstexter 36 667 ord, populärvetenskap 32 386 ord, gymnasie- och högskoleuppsatser 47 517 ord. Efter att ha gått igenom texterna ma-

Tabell 2. En överblick över de feltyper som fanns med i utvärderingstexterna.

Feltyp	Exempel	Antal fel	Andel av alla fel	Eftersöks av Granska
Böjningsfel i verbkedjan	<i>Hon <u>bar</u> spelar fotboll.</i>	89	21 %	Ja
Särskrivna sammansättningar	<i>Kokt <u>kyckling lever</u>.</i>	74	18 %	Ja
Inkongruens i nominalfraser	<i>Det här är <u>en falska sats</u>.</i>	69	17 %	Ja
Ord saknas	<i>Han kör__ grön bil</i>	56	13 %	Ja, begränsat
Stavfel med grammatisk-semantisk konsekvens	<i>Lisa gillar <u>Pelle</u>, hon vill träffa <u>hon</u> nu.</i>	55	13 %	Nej
Inkongruens i predikativ	<i><u>Denna sats är falska</u>.</i>	16	4 %	Ja
Felaktig pronomenform	<i>Han gav boken <u>till de</u>.</i>	14	3 %	Ja, begränsat
Versalfel	<i>... meningen slut. <u>den</u></i>	11	3 %	Nej
Felaktig preposition	<i>Han var imponerad <u>med</u> mig.</i>	11	3 %	Ja, begränsat
Ordföljdsfel	<i>Han sa att han <u>sparkade inte</u> bollen.</i>	8	2 %	Ja, begränsat
Överflödigt ord	<i>Han <u>kör kör</u> en grön bil.</i>	4	1 %	Nej
Bestämthetsfel	<i>Här kommer <u>taxibil</u>.</i>	4	1 %	Nej
Kontamination, sammanblandning av uttryck	<i>Thurston Moore <u>tillhör en av</u> samtidigt största. (ska vara är en av eller bara tillhör)</i>	4	1 %	Ja, begränsat
Kommateringsfel	<i>Han gillar <u>bilar pryglar</u> och mat.</i>	2	0,5 %	Nej
Syftningsfel	<i><u>Bilen</u> körde på vägen, <u>det</u> körde sen av.</i>	1	0,25 %	Nej
Totalt		418		

nuellt skilde jag ut femton feltyper, grovt sett. De redovisas i tabell 2.

Utvärderingen visade på ganska stora skillnader i felförekomst mellan olika texttyper. Man bör dock ha i åtanke att materialet är begränsat och obalanserat och att individuella skillnader mellan skribenterna påverkar resultatet i hög grad. Sammanfattningsvis kan man säga att Granska upptäcker de flesta felen i texter med få fel i, medan många fel undgår upptäckt i mer feltäta texter. Antalet falska alarm ökar i mer felfri text, medan de blir färre i texter med många fel i. I de populärvetenskapliga texterna upptäckte Granska nästan nio av tio fel, och ungefär hälften av felrapporterna var korrekta. I gymnasie- och högskoletexterna var situationen den omvända, endast fyra av tio fel upptäcktes, men sju av tio felrapporter var korrekta.

Det finns flera tänkbara förklaringar till varför detta resultat uppstår. En första förklaring är att det är svårt att upptäcka fel där också kontexten innehåller fel. Den andra förklaringen är att det är enklare att förutsäga slarvfel än rena kunskapsfel. Gymnasieelever och högskolestudenter åstadkommer fel som i många fall måste förklaras som kunskapsfel eller bristande granskningsförmåga. Dessa fel kan vara till exempel särskrivna sammansättningar, stavfel med grammatisk-semantic konsekvenser eller helt enkelt frånvaro av nödvändiga ord. Felen i populärvetenskapliga texter verkar

mer ha karaktären av slarvfel, som till exempel inkongruens i *den ansträngd diskussionen* och böjningsfel i verbkedjan *Jag har undersök en sak*. Denna andra förklaring är ännu så länge en spekulering; man måste närmare undersöka hur skribenterna arbetar och resonerar under granskningsprocessen.

Olika användare

I en mindre användarstudie undersökte jag Granska och Grammatifix med fem användare (Knutsson 2001). Användarna skulle ta ställning till programmets de-

tektioner (upptäckter), diagnoser (beskrivning av felet) och ersättningsförslag. Båda systemen gav en del falska alarm, varav några missledde användarna. De falska alarm som härstammade från stavningskontrollerna accepterades inte av användarna; däremot godkände några av användarna andra falska alarm från både Granska och Grammatifix. Dessa falska alarm gällde till exempel inkongruens i nominalfraser och sär-

skrivna sammansättningar.

I Granska ges i vissa fall flera diagnoser till ett fel, och det verkade som om ersättningsförslagen är viktiga för att användarna ska kunna avgöra vilken av diagnoserna som är korrekt. Det fanns också tendenser som pekar mot att språksäkra användare bara behöver en detektion för att korrigera felen; de kräver inte diagnoser eller ersättningsförslag. Detta visade sig genom att användarna själva gick in

I fortsättningen
kanske vi inte ska
försöka utveckla ett
enda språkgransk-
ningsprogram.
I stället vill vi pröva
olika versioner.

direkt i texten i stället för att använda de ersättningsförslag som programmen gav.

De tendenser som kom fram i textutvärderingen och användarstudien visar att det är intressant att studera olika användargrupper och anpassa Granska efter dem. Olika skribenter har nämligen mycket olika behov. I fortsättningen kan-

ske vi inte ska försöka utveckla ett enda språkgranskningsprogram. I stället vill vi pröva olika versioner för grundskoleelever, yrkesskribenter, andraspråksinlärare och många andra grupper. Detta kommer dock att ställa nya och högre krav på användargränssnitt, granskningsmetoder, hjälpsystem och språkligt innehåll. ■

LITTERATUR

- Andersson, R., Cooper, R. & Sofkova Hashemi, S. (1999). Report: a system for finding ungrammatical noun phrases in Swedish text. Department of Linguistics, Göteborgs universitet, Göteborg.
- Arppe, A. (2000). Developing a grammar checker for Swedish. I *Proc. 12th Nordic Conference in Computational Linguistics, Nodalida 1999*. Trondheim, s. 13–27.
- Birn, J. (2000). Detecting grammar errors with Lingsoft's Swedish grammar checker. I *Proc. 12th Nordic Conference in Computational Linguistics, Nodalida 1999*. Trondheim, s. 28–40.
- Domeij, R., Knutsson, O., Carlberger, J. & Kann, V. (2000). Granska – an efficient hybrid system for Swedish grammar checking. I *Proc. 12th Nordic Conference in Computational Linguistics, Nodalida 1999*. Trondheim, s. 49–56.
- Jensen, K. Heidorn, G.E., Miller, L.A. & Ravin, Y. (1983). Parse fitting and prose fixing: Getting hold on ill-formedness. *American Journal of Computational Linguistics* 9, no. 3–4, s. 123–136.
- Knutsson, O. (2001) Automatisk språkgranskning av svensk text. Licentiatavhandling, Institutionen för numerisk analys och datalogi, Kungliga Tekniska Högskolan, Stockholm.
- Sågvall Hein, A. (1998). A chart-based framework for grammar checking. Initial Studies. I *Proc. 11th Nordic Conference in Computational Linguistics, Nodalida 1998*, Köpenhamn, s.68–80.
- Teleman, U., Hellberg, S. & Andersson E. (1999). *Svenska Akademiens grammatik*. Band 1–4, Nordstedts Ordbok, Stockholm.
- Thorell, O. (1977). *Svensk grammatik*. Andra upplagan, Stockholm.
- Det som presenteras i denna artikel vilar på mångårig forskning kring skrivande och språkliga datorstöd hos en forskargrupp ledd av Kerstin Severinson Eklundh på Kungliga Tekniska högskolan i Stockholm. Gruppen har under åren utvecklat ett nära samarbete med en forskargrupp inom teoretisk datalogi med inriktning mot effektiva algoritmer för språklig analys, ledd av Viggo Kann. Grupperna utvecklar tillsammans språkgranskningsprogrammet Granska (Domeij, Knutsson, Carlberger & Kann, 2000).

Jiddisch

SUSANNE SZNAJDERMAN-RYTZ

Mach mir zway smergosis, säger en hungrig jiddischtalande svensk. Jiddisch är ett av svenskans fem minoritetsspråk. Det kan beskrivas som en kombination av tyska, hebreiska och slaviska språk. Artikelförfattaren är sakkunnig för Judiska centralrådet i Sverige i jiddisch och jiddischkultur.

Jiddisch har sitt ursprung i Europa och har förekommit i Sverige sedan 1600-talet; mer kontinuerligt har det talats sedan slutet av 1700-talet då de första judiska församlingarna i Sverige grundades. Jiddisch är ett germanskt språk; det anses vara närmast besläktat med medeltida högtyska, som det ändå skiljer sig påtagligt från.

För judarna i Europa var jiddisch under mer än tusen år vardagsspråket, medan hebreiskan var reserverad för det religiösa livet. Ett stort antal hebreiska och arameiska ord och uttryck utgör en central del i jiddisch, ett språkligt arv från tiden före judarnas bosättning på den euro-

peiska kontinenten. I hög grad är dessa ord och uttryck förknippade med företeelser som har sitt ursprung i de gamla hebreiska texterna eller har anknytning till det religiöst ceremoniella. Religiösa texter bibehålls av tradition på hebreiska och brukas tillsammans med det språk som är umgängesspråket. Det har medfört att hebreiska och jiddisch nyttjats sida vid sida och blandats.

För kvinnorna har jiddisch också varit det religiösa språket. Speciella bönböcker skrevs på jiddisch, där intimiteten med vår herre var påtaglig och innerlig. På jiddisch finns en stor litterär produktion av författare med högst varierande bakgrund. Bäst känd i Sverige är nobelpristagaren Isaac B. Singer.

Det exakta antalet jiddischtalare i Sverige i dag är svårt att skatta. Den judiska befolkningen i Sverige är av hävd flerspråkig. Bland ca 20 000 – 25 000 judar kan ungefär 4 000 ha en genuin eller praktiserbar språkfärdighet i jiddisch. Andra skulle säga att de förstår jiddisch men inte själva talar språket. Ytterligare

några känner samhörighet med språket och nyttjar enstaka ord eller uttryck för att bekräfta sin grupptillhörighet. Alla grader och schatteringar finns. Språket används oftast inom familjen, bland släkt och vänner och i samband med förenings- och kulturaktiviteter.

Judarna i Sverige har till största del sitt ursprung i den tyska och östeuropeiska tradition där jiddisch och jiddischkulturen utvecklades och blomstrade. I vissa kvarter på Söder i Stockholm, i kvarteren kring Stampgatan i Göteborg och i stadsdelen Nöden i Lund fanns i början på 1900-talet mer täta jiddischmiljöer. Här nyttjades jiddisch som ett lingua franca grannar emellan i vardag och helg, men också för att ta emot impulser och nyheter från Europa och den övriga världen. För många var jiddisch det enda skriftspråk de behärskade.

Ursprung och släktskap

Språkvetare har funnit det problematiskt att reda ut jiddischs släktskapsförhållanden. Vissa forskare hävdar att den germanska strukturen är en senare del av språkets utveckling och att dess egentliga ursprung är äldre och slaviskt. Följande antaganden är dock de vanligaste:

Språkets vaggas stod i Rhenlandet, där den tidigaste formen av jiddisch växte fram från 900-talet till 1200-talet. Dess grundläggande struktur sammanfaller till stora delar med medelhögtyskans.

Jiddisch uppstod och utvecklades i en blomstrande kultur där de judiska för-

samlingarna tilläts verka och utvecklas i stor självständighet. Språket är fast knutet till den judiska ashkenasiska befolkningen i Europa, d.v.s. de judar som levde i tysktalande områden. De sefardiska judarna, med ursprung i Spanien, hade egna traditioner och andra språk, exempelvis ladino, också kallat judeospanska.

Mellan 1250 och 1500 förändrades jiddisch gradvis, och tillskott av uttryck från franskan och italienskan blir klart skönjbara. Under samma tid kom de jiddischtalande i kontakt med folkgrupper längre österut, och från Centraleuropa förflyttas språkets centrum österut. Vi får en äldre västjiddisch och yngre östjiddisch.

Mot slutet av 1600-talet kan man finna att språket spridit sig via migration till största delen av Europa. Den språkliga gränsen sträckte sig från norra Italien i söder till den skandinaviska halvön i norr, från Holland och Frankrike i väst till Karpaterna i Ryssland i öst. Under 1800-talets stora folkförflyttningar följde jiddisch sina talare till Storbritannien, Nordamerika, Palestina, Latinamerika och Australien. Sin starkaste ställning hade jiddisch i Östeuropa från senmedeltiden fram till 1939.

Västjiddisch dog i det närmaste ut i Västeuropa mot slutet av 1700-talet. I mitten av 1800-talet kom östjiddisch till denna del av Europa med en ny våg judiska immigranter. Oavsett talarnas sociala och ekonomiska ställning var språket den gemenskap där Europas judar formade ett

Jiddisch används oftast inom familjen, bland släkt och vänner och i samband med förenings- och kulturaktiviteter.

specifikt språk- och kulturhän förbi de gränser som markerades av nationer och kunga- eller furstendömen. Därmed kan det betraktas som ett icke-territoriellt språk.

Strax före andra världskriget hade språket cirka 12 miljoner talare. Till följd av förintelsen mer än halverades antalet talare mellan 1939 och 1945. För språket blev det ödeläggande. De som överlevde förintelsen och de som undkom de östeuropeiska judeförföljelserna, kunde inte åter skapa de samhällen och livsmiljöer där jiddisch hade haft sin givna hemvist och funktion. Andra världskriget förändrade språkets förutsättningar i grunden, och de följande regimerna i Östeuropa och Sovjetunionen förbjöd jiddisch.

Ett sammansatt språk

Med en germansk språkstam, ett ordförråd med slaviska och huvuddelen tyska ordstammar, med stor andel hebreiska och arameiska ord, berikat med ett stort antal ord från romanska språk, och i modern tid engelska ord i den anglosaxiska delen av världen, kan jiddisch tyckas vara ett typiskt blandspråk. Men det innehåller också ett antal komplexa satstyper som är mycket ovanliga för blandspråk. Det är alltså svårt att kategorisera språket.

Ordförrådet visar tydliga spår av folkets vandringar: ord som *reden* (tala), *gas* (gata) och *haynt* (i dag) är påverkade av österrikiska dialekter, medan *shver* (svärfar) snarare härstammar från schweizertyska. I vissa språkområden kan tvärtom det allmänna språkbruket uppvisa element av jiddisch och en inlänning som härrör från den jiddischtalande minoriteten. I dag är det mest påtagligt i modern amerikansk engelska, med ord som *schmorrer* (snyltare), *chutzpah* (fräckhet,

framfusighet) eller *schmock* (klantskalle) – dessa jiddischismer sprids nu intressant nog tillbaka till Europa.

Jiddisch har dock tre grundläggande komponenter. Det germanska inslaget är lätt att iaktta på alla nivåer i språket, men vissa med tyskan gemensamma drag har gått förlorade. För en jiddischtalare upplevs tyskan som bekant och förstälilig. Dock brukar den motsatta riktningen inte vara lika enkel.

Det hebreiska och arameiska ursprunget gör sig främst märkbart som det heliga språket *loshn-kojdesh* i motsats till jiddisch, som kallas *mame-loshn*, modersmål. Ord och uttryck som hör hemma i heliga texter eller refererar till religiösa ceremonier och därmed utgör en länk till anfäderna, har bibehållits på arameiska/hebreiska, men fått ett assimilerat jiddischuttal. Ordet för helg är ett sådant exempel; *jom tov* (hebr.) blir *jontef*. Hur vanliga ord av detta slag är beror på sammanhanget och om talaren har ett språkbruk där dessa uttryck är gängse och bekräftar den sociala identiteten. De tillhör vardagen för en chassid (ortodox jude) i New York, medan de kan vara helt okända för en sekulariserad talare i samma stad.

Men hebreiskan finns i hög utsträckning också i vardagsspråket. Ordet *balebos* (herre, värd) härstammar från hebreiskans *baal habajis* (herre i huset). Integrerat i jiddisch kan det få en feminin form *baleboste* och även en diminutiv *balebosl* (mask.) och *baleboste* (fem.). Troligt är att amerikanskans *boss* har sitt ursprung här. Andra vanliga ord från hebreiskan är *mazl* (lycka), *jam* (hav) och *sho* (timme). Ett grammatiskt element av semitiskt ursprung är exempelvis pluralformen. Läkare heter *dokter* medan pluralen är *doktoyrim*.

Slaviska inlån har kommit till senare. De är till stor del benämningar för verk-samheter och redskap som har hört till vardagslivet, t.ex. polskans *kapelush* (hatt; inlånat i polskan från italienskan). Vissa ändelser ger jiddisch en mer slavisk klang. Av *mame* (mamma) bildas *mameshi* och av *tate* (pappa) blir *tateshi*. Till skillnad från tyskans *Grossmutter* kallas mormor eller farmor *bube*, *bubele* eller *bubeshi* från polskans *babe*. Interrogativa fraser kan börja med *tsi*, polskans *czy*. Vissa substantiv har en hebreisk-germansk grundform med ett slaviskt suffix *-nik*, t.ex. *nudnik* (någon som alltid klagar). Denna form har sedan tagits in i engelskan som ett ordbildningselement, exempelvis i ordet *beatnik*.

Regionala varieteter

Liksom i de flesta språk finns ett stort antal varieteter. Sedan västjiddisch tynade bort kan man skönja tre huvudvarieteter: ukrainsk-jiddisch (Ukraina, Rumänien), polsk-jiddisch (Polen, Galizien och östra Ungern) och en nordöstlig (Litauen, Vitryssland).

Litauisk-jiddisch (litvisch) utgör normen för dagens standardiserade skriftspråk. Denna varietet har en högre litterär status. Språkakademin, YIVO, som grundades i Vilnius 1925, men numera har sitt säte i New York, har litvisch som utgångspunkt för sin verksamhet. Den största skillnaden mellan dialekterna är vokalljuden och ordförrådet. Även vissa grammatiska former kan vara särskiljande. Litvisch har ett tregenussystem och ordförrådet är starkt tyskpåverkat. Den mest genuina varieteteten anses nog polsk-jiddisch vara. Lite folkloristiskt brukar man skilja mellan *putter-jiddisch* (litvisch) och *pitter-jiddisch* (poilisch); med utgångs-

punkt i uttalet av ordet för *smör* bestäms alltså om talaren gör bruk av den ena eller andra varieteteten.

Ljudsystem och alfabet

Jiddisch har 35 fonem, av vilka nio är vokaler. Det är fler konsonanter än i tyskan; i jiddisch finns bland annat palato-alveolar frikativor, affrikator och nasaler, d.v.s. s-, sj-, n- och l-liknande ljud som artikuleras med tungan mellan tandvallen och hårda gommen. Däremot har jiddisch färre vokaler än tyskan. Främre rundade vokaler saknas, och tyskans *Glück* motsvaras av *glük* och *Löffel* av *lefl*. Långt /a/, /o/ och /e/ i tyska motsvaras av /o/, /oi/, /ei/: *Tag-tog*, *gross-grojs*, *gehl-gej!* Den tyska diftongen /au/ motsvaras av /a:/ respektive /oi/: *laufen-loffen*. Även i konsonanternas distribution finns skillnader. Exempelvis har jiddisch f eller p när tyskan har pf: *Pferd-ferd*, *Kopf-kop*.

Hebreiska tecken är det ursprungliga alfabetet för jiddisch. Via gudstjänstspråket arameiska/hebreiska kom dessa redan etablerade heliga bokstäver att nyttjas även för jiddisch, som i likhet med hebreiskan skrivs från höger till vänster. Alfabetet är konsonantiskt, med få undantag för några tecken som representerar vissa vokalljud. Numera finns en norm för att skriva jiddisch även med latinskt alfabet. Oavsett varietet eller dialekt är skriftspråket gemensamt. Bokstäverna fungerar också som siffror. Skriften finns i tryckstil och skrivstil, men saknar versaler och gemener.

Ordstruktur, ordböjning och syntax

Ordbildning och ordböjning i jiddisch ger en klar indikation om språkets historia. Ordens uppbyggnad stämmer i hög grad med tyska ords, d.v.s. en stam + avled-

ningssuffix samt en del ord med prefix. Jiddisch skiljer inte på stark respektive svag adjektivböjning som i tyskan. Det finns ett tregenussystem och ett fyrkasus-system, men en viss sammansmältning kan skönjas och förenklingstendenser är vanliga. Exempelvis är bruket av *zich*, en generaliserad reflexiv, lika vanligt som en mer differentierad reflexiv som tyskans. Prefixen *ba-*, *far-*, *der-* motsvaras av de tyska varianterna *be-*, *ver-* och *er-* i orden *bashreiben* (beskriva), *farschreiben* (skriva efter), *derschreiben* (tillskriva).

Syntaxen skiljer sig från modern tyska på många punkter, även om det också finns likheter, t.ex. ett visst subjektstvång. Huvudsats och bisats i jiddisch har samma ordföljd, subjekt + verb + objekt. Det finita (tidsböjda) verbet har alltså inte slutställning, utan jiddisch är ett utpräglat så kallat V2-språk, d.v.s. det tidsböjda verbet kommer alltid som andra satsled. Precis som på svenska säger man t.ex. *er sogt, as si hot gebaken bilkalech*, ”han säger, att hon har bakat bullar”. Denna skillnad gäller också för infinitiv och particip. Tempussystemet skiljer sig också från tyskans; man använder perfekt i stället för preteritum. ”Han stannade i Paris” heter *er iz geblib'n in Paris* medan man på tyska säger *er blieb in Paris*. Frågesatser bildas på tre sätt, genom omvänd ordföljd, med rak ordföljd men med stigande ton mot satsens slut eller genom frågeord + omvänd ordföljd.

Jiddisch visar upp en företeelse som i internationell facklitteratur benämns ”stylistic fronting” men på svenska ofta *inversion*: subjekt och finit verb byter plats i början av en sats. I jiddisch är detta obligatoriskt när en bisats saknar underordnande konjunktion, *ven hostu gezogt hot Max geleynt dos bukh*, ordagrant ”när har

du sagt har Max läst boken?”. Jiddisch tillåter också dubbel eller t.o.m. trippel negation, vilket ger stora variations- och uttrycksmöjligheter. *Far a geshlogemem hunt tor men kein sbtekn nit vaizn* lyder t.ex. ett ordspråk, ordagrant ”För en slagen hund får man ingen käpp inte visa”.

Dagens jiddisch

Dagens jiddisch har inslag av alla de språk som finns i de omgivningar där jiddischtalare bor. Bland jiddischtalare i Sverige finns ord för vardagliga företeelser som fått en jiddischvariant: *ich gay dammsugeven noch mitik*, ”jag ska dammsuga i eftermiddag”, *mach mir zway smergosis*, ”gör i ordning två smörgåsar åt mig!”. Tyska verbformer och hebreiska pluralformer gör orden hemmastadda i jiddisch.

De många synonymerna har en särskiljande och stilistisk uppgift. Om synonymen har hebreiskt ursprung (med gammaltestamentlig innebörd) får den en värdig och högtidlig klang. Inlånad från ett omgivande språk (och betecknande en icke-judisk företeelse) fyller den ett utrymme där jiddisch saknar benämning eller benämningen är otillräcklig. Emellanåt får inlåningen en pejorativ betydelse och ger signaler utifrån en förförståelse hos avsändare och mottagare, som för den oinvidde är osynlig. Som kuriosas minns jag hur författaren Isaac B. Singer till mig på jiddisch anförtrode ”... att naturligtvis skriver jag för hela världen, men mina texter är i första hand förståeliga och ämnade för de ärliga polska judarna, som är hjältarna i mina verk”. Med dessa ord uttryckte han det språkliga hägn och den kulturgemenskap som var den specifika miljö där jiddisch hade sin ultimata giltighet.

Ofta sägs det om jiddisch att det var-

Några fraser och uttryck

Hej	Sholem aleichem
Hej då	Sholem aleichem
Mitt modersmål är jiddisch	Ich red mameloshn
Jag förstår inte jiddisch	Ich verstey nisht yiddisch
Jag bor i Sverige	Ich voyn in Schwejdn
Var så god! Tack!	Bitte! A dank!
Ett, två, tre etc.	Eins, zway, dray, fir, finf, zeks, zibn, acht, nain, zein
Jag är hungrig	Ich bin hing´rik
Vad är klockan?	Wie shpeyt iz?
Kan jag få er e-postadress?	Ken ich bakimmen ayer bliz-postadress?
Det är bra att kunna många språk	Zis git zi kennen a sach shprachn
Har du någon hemsida?	Host du a vebsait?
Svenska språknämnden	Amt far shvedishe shprachn

ken duger att härska med eller att föra krig med. Skälet skulle vara att språket inte befunnit sig i en position där ett ord-förråd för detta ändamål utvecklats. Man kan dock fundera över om det över huvud taget hade varit möjligt att föra fram sio-

nismen och bygga staten Israel om inte jiddisch tjänat som ett lingua franca för de inblandade. Språket blev det banverk på vilket idéerna fraktades oberoende av nationella, sociala eller ekonomiska gränser. ■

LITTERATUR

- Birnbaum, Solomon A. (1979), *Yiddish. A survey and a grammar*. Toronto & Buffalo. University of Toronto Press.
- Kerbel, Lennart (1995), *Judiska ordspråk och talesätt*. På jiddisch och svenska. Megilla-förlaget.
- Stare, Jacqueline (1996), *Judiska gårdsfarihandlare i Sverige*. Stockholm. Judiska museet.
- Svenson, Anna (1995), Nöden. *En shtetl i Lund*. Lund. Gamla Lund.
- Valentin, Hugo (1964), *Judarna i Sverige*. Stockholm. Bonniers.
- Valentin, Hugo (1970), *Judarnas historia i Sverige*. Stockholm. Bonniers.
- De judiska församlingarna i Sverige hänvisar gärna vidare i frågor om jiddisch.

Unga män och kvinnor

Språkvård 3/2001 ställer Åke Löfgren en fråga om mediernas användning av uttryck som *16-årig kvinna* och *18-årig man*. Han finner språkbruket störande och stötande och tycker att *flicka* och *pojke* kunde användas mer. "Vilka andra ord eller uttryck finns?" undrar Åke Löfgren också.

Olle Josephson svarar bland annat att användningen troligen är begränsad till artiklar där skribenten eftersträvar ett sakinriktat och distanserat tonfall och att typiska sådana artiklar finns inom kriminal- och rättegångsjournalistik. "*Pojke* och *flicka* låter lite för intimt och empatiskt" skriver Olle Josephson om dilemmat att personbeteckningar sällan är helt värdenutrala.

Med erfarenhet från språkutbildning på över 100 tidnings- och nyhetsbyråredaktioner i landet vill jag både instämma i och gärna bygga ut svaret något.

Problemet har diskuterats inom medierna i många år, utan att riktigt bra lösningar hittats. Det handlar som sagt mest om nyhets- och rättsjournalistik, alltifrån så kallade polisnotiser om olyckor, inbrott och gängbråk till större rättegångsreferat. *Pojke* och *flicka* låter ofta, anser journalister överlag, alltför familjärt och medkännande – som Olle Josephson skriver – om unga personer som gjort sig skyldiga till allvarliga brott.

Alltså söker man alternativ. *Kille* och *tjej*? Nej, det poppiga paret passar många

gångar på nöjes- eller sportsidorna men inte i striktare nyhetsrapportering. *Ungdomar*? För all del – men går bara i flertal och har nackdelen att inte precisera kön. *Tonåring*? Tja, lika oklart där om kön. *Gosse*? Nej, då har vi hamnat i Grönköping, med värstingen Emil Ruda.

Svårigheterna har lett bland annat till 1) det även för mediefolk irriterande bruket av *16-årig kvinna* och *17-årig man*, 2) överanvändning av endast åldersangivelse, vilket medför problem dels med att klargöra könstillhörighet, dels med att särskilja personer (i rättegångsreferat efter diskoteksbranden i Göteborg talades det rent av om *den äldre 19-åringen* och *den yngre 19-åringen*), 3) överanvändning av ordet *yingling* (utan feminin motsvarighet).

Tidningarnas Telegrambyrå (TT) försökte i mitten av 90-talet att lösa en del av problemet genom att sätta 20-årsgräns för begreppen *man* och *kvinna* i nyhetstelegrammen. Under 20 år: ej man, ej kvinna. Detta gjordes just på grund av att många hade funnit formuleringar som *två män i 17-årsåldern* störande och stötande.

Det tumrades snart på gränsen, tonårsmän och -kvinnor dök upp igen i TT-språket. När jag i skrivande stund (nyår) förhör mig hos byrån visar det sig att frågan åter diskuterats där och att budet nu lyder: gränsen för *man* och *kvinna* i TT-språket bör gå vid 18 år. Vid 18 är man myndig och ses samhälleligt som vuxen. Vad ungdomar under 18 ska kunna kallas är mindre klart, fränsett att krafter inom TT vill avstyra användning av *yingling*.

På en punkt tycker jag att Olle Josephson är en smula snäll mot medierna i sitt svar: i formuleringen om skribenten som "eftersträvar ett sakinriktat och distanserat tonfall". I själva verket föreligger, vill

jag hävda, sällan någon stilistisk strävan att tala om i de sammanhang där en reporter är satt att ringa runt till polisstationer och skriva ned resultatet, utan det är vakthavande polisbefäls jargong som återges, i all hast och otillfredsställelse, och de flesta vet väl hur polisens rapportspråk brukar låta?

Där heter det exempelvis inte *bilen*, det heter: *det aktuella fordonet*. Inte *stjåla*, utan *tillgripa*. Där vi normalt skulle säga *när bilen stals* säger polisen således: *i samband med tillgripandet av det aktuella fordonet*. Det enkla *flera gånger* blir *vid ett flertal tillfällen*.

Människorna i polispråket kan vara sådant som *vederbörande*, *element*, *gärningsmän*, *individer av manligt/kvinnligt kön* och möjligen, i misshugg, något otryckbart. Pronomen undviks gärna, av rädsla kanhända för felsyftning.

Den som har bra lösningar på dessa problem: ge förslag! Medier är inte oemottagliga för råd, om råden är goda.

Tidningarnas Telegrambyrå (TT)

försökte i mitten av 90-talet att lösa en del av problemet genom att sätta 20-årsgräns för begreppen *man* och *kvinna* i nyhetstelegrammen.

Mitt eget förslag är att beteckningarna *ung man* och *ung kvinna*, med tillägg av åldersuppgift, kan vara något att ta till i större utsträckning i nämnda genrer, när det gäller tonåringar i myndighetsåldern, kanske ned mot 17 år. Då med ungefär den huvuddefinition av *ynpling* i åtanke

som NEO ger – ”ung man ofta inte helt fullvuxen el. mogen”. Jag tycker också att *pojke* och *flicka* borde användas mer, i lämpliga sammanhang, än vad som sker om ungdomar upp till cirka 16. Det ligger ju för övrigt inte ofrånkomligen något gulligt över dessa begrepp när det talas om pojkliger eller våld bland flickor.

Per Amnestål,
journalistisk språkutbildare

Dansk himpagimpe

Må jeg give jer et godt råd, sådan i almindelighed, når der dukker mærkelige ord og vendinger op fra Sydsverige, også kaldet Skåne: Kast et blik i en dansk ordbog, eller spørg i Danmark, fx Institut for dansk dialektforskning.

Hvis I slår op i Ordbog over det danske Sprog, bd. 8, spalte 134, kan I under opslagsordet *himpegimpe* (se Språkvård 4/2001, s. 43) se at *himpegimpe* på Sjælland (Halleby) kan betegne en anordning hvormed en stubmølle kan standses. Spalte 135 står udtrykket ”*himpegimpe* til en vejrmølle” med oplysning om at det især bruges som afvisende svar på spørgsmål om hvad en genstand er eller skal bruges til. Jeg kender det fra min barndom på Fyn, hvor man som et lidt for nysgerrigt barn kunne få dette svar – og det var altid en *himpegimpe* til en vejrmølle, ikke til noget som helst andet.

Inge Lise Pedersen

stubbmølle stolpkvarn; *vejrmølle* väderkvarn; *genstand* föremål; *nysgerrigt* nyfiket.

Svensk utmaning

Den svenska språksituationen har internationellt intresse. Den bedömningen gör i alla fall förlaget Multilingual Matters, som i slutet av förra året gav ut den 85-sidiga samlingsvolymen *Managing multilingualism in a European nation-state. Challenges for Sweden* (ISBN 1-85359-558-6). Fem svenska språkforskare och en dansk-finländsk bidrar. Redaktörerna Sally Boyd och Leena Huss skisserar den nya svenska språksituationen i inledningen, Björn Melander redogör för svenskan i EU, Britt-Louise Gunnarsson diskuterar främst textbruk i arbetsliv och forskning, Jarmo Lainio tar upp minoritets- och invandrarspråk, och Tove Skutnabb-Kangas granskar kritiskt den officiella svenska mångspråkighetsretoriken i förhållande till en krassare verklighet. Också en mycket initierad läsare bjuds nya fakta och perspektiv.

Olle Josephson

Tal är inte högläsning

Håkan Hansons *Talspråkslära för journalister och andra* (Studentlitteratur, 2001) är en nästan oundgänglig bok för den som funderar på att göra radio eller TV. Utifrån språkvetenskapliga basfakta och egen mycket lång

erfarenhet som radioproducent, bland annat på Dagens Eko, visar författaren att talat nyhetsspråk inte kan vara uppläst skrift. Det är en genre på sina egna villkor. I 21 pedagogiska kapitel utvecklas de praktiska konsekvenserna av denna nyhetsspråkets muntlighet. Cd med illustrativa exempel medföljer.

Olle Josephson

Lär och läs

Emmanuel Boudards doktorsavhandling *Literacy proficiency, earnings, and recurrent training*, framlagd vid Institutet för internationell utbildning vid Stockholms universitet i december 2001, bygger på en avancerad och svårtillgänglig statistisk metod. Men resultatet är inte ointressant. Författaren prövar vilken social bakgrundsfaktor som har störst betydelse för läs- och skrivförmåga och läs- och skrivvanor: inkomster, ställning i yrkeslivet, utbildning. Data hämtas från Nordeuropa, Östeuropa, Sydeuropa och Nordamerika. Viktigast är utbildning.

Olle Josephson

TV-textning

Hör du till dem som reagerat över att texttremsan på TV inte alltid stämmer med det som sägs? Nu har det kommit en tjock avhandling om detta: *Tal och undertexter i textade svenska TV-program - probleminventering och förslag till en analysmodell* av Ingrid Sahlin (Göteborg, 2001). På över 750 sidor diskuteras

undertextningen av svenskspråkiga program. Avhandlingen behandlar i första hand villkoren för TV-textningen och vilken metodik och vilken modell som behövs för att analysera vad som händer med språk och innehåll vid överföringen från tal till TV-text. Vad är det som försvinner? är en av de mest övergripande frågorna som ställs. Men trots att avhandlingen innehåller ett antal illustrerande exempel får vi inget tydligt svar. Såsom titeln antyder har den mesta mödan ägnats åt att utarbeta själva analysmodellen, inte åt att utföra analysen.

Jan Svanlund

Förstår gymnasister danska?

På båda sidor Sundet undersöker nu språkforskare vid universiteten i Lund och Köpenhamn hur man på ömse håll förstår varandra. Det är förstas den nya broförbindelsen och dess eventuella konsekvenser för förståelsen som ligger bakom detta nya intresse. *Bron och språket* kallas projektet. Den första delen utförs av Lundaforskarna, och den finns nu redovisad i två rapporter med huvudtiteln *Grannspråksförståelse i Öresundsregionen år 2000*, och med *Gymnasisters läsförståelse* respektive *Gymnasisters hörförståelse* som underrubrik. Båda rapporterna är utgivna i serien Nordlund vid Lunds universitet.

Man har undersökt gymnasister som bor nära bron (Malmö och Köpenhamn), en bit bort från bron men nära grannlandet (Helsingborg och Helsingör) och inne i landet (Växjö och Næstved). Läs-

förståelsen testades genom att eleverna fick läsa en nyhetsartikel och svara på ordförståelsefrågor. I hörförståelseundersökningen fick eleverna lyssna dels till småpratet i tv-programmet Jeopardy, dels till en nyhetsuppläsning. Sedan fick de svara på frågor om innehållet. Elevernas attityder till grannspråket undersöktes också.

Sammanfattningsvis visar resultaten att varken danska eller svenska ungdomar är duktiga på att förstå grannspråket i tal, och att de svenska ungdomarna är något sämre än de danska att förstå grannspråket i skrift. När det gällde attityder till grannspråket var de danska ungdomarna mer positiva än de svenska. Men det var ingen överdriven entusiasm på något håll!

Meningen är att undersökningen skall upprepas om några år, för att forskarna ska se om de tätare kontakterna i Öresundsregionen har satt några spår.

Birgitta Lindgren

När det gällde attityder till grannspråket var de danska ungdomarna mer positiva än de svenska.

Universitetsgrammatik

Den stora förtjänsten med Gunlög Josefssons *Svensk universitetsgrammatik för nybörjare* (Studentlitteratur, 2001) är att den på 180 spatiösa sidor, med väl genomarbetade exempel, presenterar en logiskt konsistent, väl sammanhållen modell för grammatisk analys av svenskan. Beteckningen *universitetsgrammatik* har sin goda grund i att denna modell håller kontakt med synsätt och analysmetoder i modern, internationell språkforskning, utan att för den skull krångla till det. Det märks att författaren, docent i Lund, gjort sig känd som framstående grammatikforskare och skicklig pedagog. Upplysningen *för nybörjare* motiveras av att framställningen bitvis är något kompendieartad och att det inte ges nämnvärt utrymme för diskussioner om språklig variation, stil eller normer.

Olle Josephson

Debattprogrammen

Bidrar tv:s politiska debattprogram till att stärka demokratin? Det kan sägas vara grundfrågan i Christian Svenssons inte alltför svårlästa doktorsavhandling *Samtal, deltagande och demokrati i svenska TV-debattprogram* (Linköpings universitet, Tema K, 2001). Författaren har undersökt samtalsmönster och dramaturgi i Svar Direkt/Debattakuten, Nattöppet och Svart eller Vitt. Slutsatserna är kritiska: "Om olika röster ska kunna höras och faktiska möten bli av så måste dock mediernas representanter själva inta en mer undanskymd roll." Man kan in-

stämman eller invända, men den som läst Svenssons avhandling blir utan tvivel en bättre rustad tv-tittare.

Olle Josephson

Sakprosa

Det mesta vi läser är sakprosa: tidningar, läroböcker, handböcker. Sakprosatexterna formar vardagen mer än skönlitteraturen. Ändå är deras historia relativt utforskad. Luckan fylls till viss del av den tjocka boken *Verklighetens texter* (Studentlitteratur, 2001), redigerad av Björn Melander och Björn Olsson. Femton forskare, mest språkvetare men också pedagoger och idéhistoriker, har skrivit sjutton uppsatser om svenska språk- och textmönster i t.ex. kokböcker under 200 år, sexualupplysningsbroschyrer under 150 år, 200 års läroböcker i naturkunskap eller almanackan. Boken håller akademisk nivå men är inte svårtillgänglig.

Olle Josephson

Ordglädje

Ord på glid (Brombergs, 2001) har Linköpingsprofessorn Viveka Adelswärd samlat, utvidgat och omarbetat ett sextiotal artiklar från Svenska Dagbladet och Östgöta-Correspondenten. Boken har åtminstone tre uppenbara fördelar. Den är aktuell; många artiklar handlar om alldeles färska ord och språkvanor i sms-meddelanden, akademikerjargong, ungdomsspråk eller informations samhälls arbetsliv – men östgötiskan får också

sin beskärda del. Den utstrålar språkgläd-
je; författaren verkar uppriktigt lycklig
över folketymologier som *biffarna lind-
ström* eller över chattarnas smilisar. Den
är underhållande och lättläst utan att för-
tiga forskningen; prydliga fotnoter på åt-
skilliga sidor visar vidare till de veten-
skapliga verken.

Olle Josephson

Ordhistoria

Ordälskare uppmanas varmt att hålla
ögonen på det flitiga forsknings-
projektet "Ordat" (uttyds "Det
svenska ordförrådets utveckling 1800-
2000"), som sänder ut rapporter i strid
ström. Titlarna på de tre senaste kan ge
ett hum om vad man sysslar med: *Ord för
personliga inre egenskaper* (Carl-Erik
Lundblad); *Faktiskt, förstås och många
andra. Om förändringar i det svenska form-
ordssystemet under 1800- och 1900-talet*
(Sven-Göran Malmgren); *Trepoängare,
trunkbärare och trävirke. Fotbollstermino-
logi från 1960-talet till 2000*. Rapporterna
beställs till självkostnadspris från Institu-
tionen för svenska språket, Göteborgs
universitet, Box 200, 405 30 Göteborg.

Olle Josephson

Blandat

Längtar ni efter 28 populärvetenskapli-
ga artiklar om språk och språkforsk-
ning? Skaffa då *Språkets gränser och
gränslöshet* (red. Anju Saxena, Uppsala
2001). Den rymmer föredragen vid Hu-

manistdagarna i Uppsala förra året. Ker-
stin Jonasson har avlyssnat hur erfarna
och oerfarna översättare tänker alldeles
olika. Lars Borin visar vad datorn kan
hjälpa till med – och inte hjälpa till med –
när man tar sig mellan två språk. Birgitta
Garme berättar hur de nationella proven i
svenska fungerar. Yair Sapir jämför pu-
rism i hebreiska, finska och isländska.
Detta som exempel – återstående 24 ar-
tiklar är inte mindre lockande.

Olle Josephson

Talarvänligt

Kurt Johannesson, pensionerad Upp-
salaprofessor i retorik, förmår ofta
att pedagogiskt förena praktiska råd
till talare med retorikhistoriska exempel
från Cicero och Augustinus till Churchill
och Folkets hus i Ådalen. Så också i *Tala
väl. 10 lektioner i praktisk retorik* (Nor-
stedts), som är att rekommendera för alla
som funderar på hur man håller bra tal
och föredrag. De tio lektionerna har rub-
riker som "Åhörarna", "Innehållet", "Dis-
positionen", "Framförandet", "Nervös och
rädd". Råden är många och handfasta
utan att bli beskäftiga.

Johannessons bok har vissa likheter
med Göran Häggs *Praktisk retorik* (1998),
men är helt enkelt bättre. Medan Hägg
bland många förnuftiga synpunkter går
vilse i sin svaghet för kvicka formulering-
ar, kategoriska omdömen och föreställ-
ningar om att talekonst måste vara bak-
slut manipulatív, så är Johannesson rakt
igenom ödmjuk, resonerande och tillförlit-
lig. Han vet vad han talar om.

Olle Josephson

NOTERAT

Efterlysning

En av Språknämndens uppgifter är att notera nya ord eller ny användning av gamla ord. Dels skall sådana noteringar hjälpa oss i rådgivningen när folk frågar om dessa ord, dels ger de material till nyordslistor i Språkvård eller till våra nyordsböcker liksom till andra ordböcker. Det är ett tidskrävande arbete att hitta de nya orden. Vi får då och då tips från utomstående och det är vi tacksamma för. Men vi behöver mer systematisk hjälp. Vi söker därför några frivilliga excerpister, alltså några som åtar sig att gå igenom en viss tidning och sedan rapportera sina nyordsfynd till oss. Man bör räkna med att kunna sätta av 3–4 timmar per vecka. Vi kan inte erbjuda något arvode, däremot är vi villiga att betala prenumera-tionsavgiften på tidningen.

Om du är intresserad ber vi dig skriva några rader till oss och berätta om din bakgrund och vilken tidning du skulle föredra. Man behöver inte ha någon speciell utbildning, däremot bör man vara allmänbildad och givetvis nutidsorienterad och språkintraserad. Vi

väljer sedan ut några kandidater för intervju, där vi kommer att eftersträva bl.a. en viss geografisk spridning.

Skicka din ansökan före den 1 april till: <b.lindgren@spraknamnden.se> (skriv *excerpist* på ärederaden) eller med vanligt brev till:

Svenska språknämnden
"Excerptist"
Box 20057
104 60 Stockholm

Forskningspengar

Svenska språknämnden utlyser ett anslag på 70 000 kronor ur Fonden för forskning i modern svenska. Pengarna kan sökas av såväl disputerade som odisputerade forskare. Ansökan kan gälla i princip vilken forskningsuppgift som helst inom modern svenska.

Svenska Akademien beslutar om utdelning ur fonden efter förslag från Språknämndens styrelse. Beloppet kan fördelas på flera ansökningar.

Med ansökan ska följa en kortare projektpresentation som preciserar frågeställningen, motiverar uppgiften (praktiskt, teoretiskt eller båda), ger en teoretisk bakgrund, beskriver den planerade metoden och ger en tidsplan (framför allt vill vi veta när och hur projektet kommer att avrapporteras). Mer information finns på

Språknämndens webbplats <www.spraknamnden.se>.

Intresseanmälan med projektpresentation kan skickas till Svenska språknämnden, Box 20057, 104 60 Stockholm. Den ska vara inne senast den 15 april.

Olle Josephson

Visst har vi ficklat!

Har ni ficklat? frågade vi i förra numret av Språkvård, och berättade att det ordet fått första pris i Läsrörelsens tävling där barn fick skicka in sitt bästa ord. *Fickla* betyder 'lysa med ficklampa' och hade uppfunnits av Viktor Nilsson, 2 år och 4 månader, i Sölvesborg.

Flera läsare har berättat att de gjort samma uppfinning. Jan-Inge Martinsson sade *fickla* som treåring 1971 när öronläkaren skulle lysa i hans inflammerade öra. Niklas Palm, i dag 35 år, blinkade med ficklampan mot mamma nästan varje dag i slutet av sextioalet: "ska jag fickla dig mamma?" Ungefär 1964 misslyckades tvååriga Elisabeth Nordwall, numera biträdande informationschef vid Lärarhögskolan i Stockholm, med att tända en ficklampa och utbrast "bara pappa kan fickla". Och Gustav Biriell kommenterar insiktsfullt att det faktum att hans två små flickor ficklade för över

femtio år sedan är ”ett lustigt sammanträffande men knappast uppseendeväckande. Har vi lärt barnen ficklampa, så ligger *fickla* nära till hands.”

Också andra betydelse rapportereras. På norska betyder *fickle* ungefär ’fibbla’; samma betydelse finns regionalt i svenskan. Sportdykarklubben LM Dyk har t.o.m. en interntidning *Ficklaren*, meddelar njutningsdykaren Nils Lind. Namnet stammar från en ordförande som tyckte att medlemmarna trasslade för länge med utrustningen och röt: ”Sluta fickla och börja dyka!”

Olle Josephson

Astrid Lindgren

Aven Språkvård vill gärna minnas Astrid Lindgren. Hon gjorde språkhistoria på många plan. Pippi Långstrump sa *du* till fröken och lekte med normala samtalsregler (”Lider Ni av fräknar? - En hövlig fråga kräver ett hövligt svar. Nej.”), så att 1940-talets auktoritära sätt att tala till barn rubbades i sina grundvalar. Varje förälder kan intyga att nästan inget högläsningsspråk ligger så rätt i munnen som Astrid Lindgrens. Och ingen 1900-talsförfattare har bidragit så mycket till vårt gemensamma citatförråd: *lugn, bara lugn; spring i*

benen; vofför gör di på detta viset; förgrymmade unge. Det gjorde hon nog för sin godhets skull.

Olle Josephson

Hedersmord

Många protesterar mot benämningen *hedersmord* och menar att det låter som om man skulle hysa sympati med förövaren och hans motiv. ”Men det finns inget hedervärt med dessa mord”, resonerar de protesterande.

Journalister och debattörer är medvetna om denna reaktion och intar i allmänhet en restriktiv hållning till användningen av ordet. De visar detta genom att t.ex. säga ”så kallat hedersmord” eller att ge mordet namn efter offret; i det nu aktuella fallet *Fadimemordet*.

Ur strikt ordbildningssynpunkt finns egentligen inget att invända mot *hedersmord*. Förledet i sammansättningar till *mord* kan uttrycka olika saker: jämför *fadermord* (offret), *sexualmord* (omständighet). En sammansättning där förledet anger motivet, som i *hedersmord*, borde därför också kunna accepteras, precis som *hatbrott*.

Anledningen till att ordet *hedersmord* väcker så starka känslor är sannolikt inte ordbildningen. Vi accepterar inte att någon använder det positivt laddade begreppet *heder* som förevändning för

mord. Vi accepterar inte de stränga kraven på familjeleder. Vi förstår framför allt inte hur någon kan anse den så viktig att han dödar någon medlem i familjen som utpekas som den som fläckt denna heder.

I stället för *hedersmord* har man föreslagit *upprättelsemord*, *äreräddningsmord*, *bustrumord*, *kvinnomord*,

Många protesterar mot benämningen *hedersmord*.

dottermord. Inget av dessa är dock bättre. I en tidningsinsändare föreslogs *skammord*. Det har en del som talar för sig. Det anger precis som *hedersmord* motivet, och det är neutralt med avseende på släktrelationen. Eftersom förledet *skam* är förknippat med negativa känslor, behöver det inte irritera på samma sätt som *hedersmord*. Men i grunden återstår ändå problemet. Vi accepterar inte anledningen till skamkänslan och inte följderna av den.

Till slut är vi tillbaka vid *hedersmord* och konstaterar att vi lika gärna kan behålla ordet. Vi måste förstå att det kan användas utan att man därmed sympatiserar med motivet till gärningen.

Birgitta Lindgren

Sökvägar för ord

Ordböckerna ger inte besked i alla frågor. På Internet kan man dock hitta svar på många språkfrågor, särskilt om man är beredd att göra egna efterforskningar. I tre nummer av Språkvård ska vi därför visa hur man kan göra sina egna små språkundesökningar på nätet. Där hittar man, ofta helt gratis, mängder av ordböcker, termdatabaser, textarkiv och litteratursamlingar.

Ska eller skall?

Vi kanske undrar om *ska* eller *skall* är vanligast i dag och hur bruket har sett ut över tiden. Vi undersöker saken i Språkbanken <<http://spraakdata.gu.se/lb/konk/>> – som är gratis – och skriver med valet *Sök i: frekvenstabell* in söksträngarna *ska:n* och *skall:n*, där *:n* ger en jämförbar frekvens för de olika materialen som här alla räknas som om de bestod av en miljon ord.

Det ger bl.a. följande siffror för *ska*: P65 (tidningstext 1965) 339, P76 (tidningstext 1976) 1 128, P97 (tidningstext 1997) 1 840, och för *skall*: P65 2 024, P76 2 093, P97 1 138. I båda fallen avviker emellertid siffrorna för *dn* (Dagens Nyheter 1987) och P95 (tidningstext 1995) från den allmänna utvecklingstrenden. (Observera att siffrorna även inbegriper ett mindre antal *skall* som har med verbet *skälla* att göra.)

Trots att *skall* dominerar stort i 60-talets tidningsprosa (i materialet ser vi att Svenska Dagbladet fortfarande huvudsakligen skriver *skall*), uppvisar Äldre romaner (Almqvist, Bergman, Lagerlöf m.fl.) faktiskt lika många *ska* som *skall*. Skriver man in *ska* i sökfältet i den elektroniska gratisversionen av Svenska Akademiens ordbok <<http://g3.spraakdata.gu.se/saob/konk/index.html>> och rullar ner i träfflistan hittar man snabbt skriftliga belägg på *ska* från 1600-talet. Det kortare *ska* vinner alltså visserligen mark, men tvärtemot mångas föreställning har detta *ska* funnits mycket länge, och *skall* lever fortfarande i all välmåga.

Allmänna söktips: För att få mer exakta resultat bör man snäva in sin sökning. Vill man söka efter en specifik fras sätter man den ofta inom **citattecken**, t.ex. ”lägga rabarber på”. Söker man efter två eller fler separata ord kan man använda de booleska **variablerna** AND, OR och NOT eller deras motsvarigheter i den aktuella tjänsten; ibland används t.ex. plus (+), komma (,) eller OCH för AND, minus (-) eller INTE för NOT och ELLER för OR. Skriver man *hund AND katt* ger det texter med båda dessa ord. Söksträngen *hund NOT katt* söker texter med ordet *hund* som inte innehåller ordet *katt*. *Hund OR katt* tar fram texter med antingen ordet *katt* eller *hund* eller båda. Alternativ anges inom parentes: skriver man *hund (katt OR gås)* ger det texter med orden *hund* samt antingen *katt* eller *gås*. Ska orden förekomma nära varandra i texten anges det ofta med NEAR (eller VID). I vissa tjänster kan man också ange om orden ska stå i samma mening eller stycke och hur många ord som högst får skilja de båda sökorden åt. Observera att det bara är det andra ordet som ska föregås av en sökvariabel, inte det första (skriv t.ex. *hund -katt, inte +hund -katt*).

För att hitta både sammansättningar och olika böjningsformer av ett ord använder man s.k. **trunkering** och sätter en asterisk (*) efter eller före grundformen. Skriver man *prestanda** får man alltså *prestandan* och *prestandatopp* medan **prestanda* ger *topprestanda* och *maxprestanda*.

Vill du läsa mer om hur man gör nätundersökningar, gå till adressen <http://www.spraknamnden.se/aktuellt/sprakforskare.htm> på Språknamndens webbsidor.

Ola Karlsson

Internet som korpus

När jag blev klar med mitt arbete på den tredje utgåvan av Bonniers synonymordbok (utg. augusti 2000) började jag intressera mig för antonymer eller motsatsord. En antonymordbok finns på flera andra språk, t.ex. engelska, franska och tyska. Genom en svensk antonymordbok skulle en lucka fyllas i beskrivningen av vårt språk.

Ganska snart upptäckte jag att det var svårt att hitta kunskapskällor. De sedvanliga hjälpmedlen (excerpering, ordböcker samt min egen och närståendes språkkänsla) räckte inte till. Jag fann då att jag kunde använda Internet som korpus.

I första hand använder jag Internet för att kontrollera om det produktiva prefixet *o-* kan ge en antonym som är i bruk. Exempelvis gjorde jag en Google-sökning på *oheroisk* och fick fram frekvens, kontexter och olika användningsområden för ordet.

I andra hand kollar jag upp vid lite spretiga ord vilka antonyma ordpar som kan vara i bruk. Även här använder jag Google-sökning. Ett exempel: Jag sökte efter uppslag till motsatsord för *hjalte* genom söksträngarna ”hjalte eller”, ”hjaltrar eller”, ”eller hjalte”, ”eller hjaltrar”. Ordet *hjalte* ensamt gav ca 15 000 träffar. Mina söksträngar gav ca 200 träffar. Av dessa sällade jag fram följande antonymkandidater till min ordbok för vidare undersökning: *antihjalte, bov, buse, demon, fiende, förrädare, galning, hjaltinna, idiot, skurk, svikare, svin, syndabock, tyrann, tönt*.

Göran Walter

SVENSKA SPRÅKNÄMNDEN

Svenska språknämnden är sammansatt av representanter för olika organisationer med intresse för svenska språket och svensk språkvård. Ordförande är professor Mats Thelander och sekreterare docent Olle Josephson, tillika föreståndare för sekretariatet.

Nämnden har till uppgift att följa det svenska språkets utveckling i tal och skrift och att bedriva språkvård. I samarbete med de övriga språknämnderna i Norden verkar nämnden för att bevara och stärka den nordiska språkgemenskapen.

Det dagliga arbetet utförs vid nämndens sekretariat av tio personer, varav sju språkvetare. Arbetet består i att bedriva viss forskning, att ge råd i språkfrågor åt

myndigheter, företag och enskilda, att granska texter, att medverka i konferenser och kurser, att utarbeta ordböcker och språkliga handledningar, att redigera skriftserien och tidskriften *Språkvård*.

Nämndens skriftserie omfattar för närvarande 84 nummer. I ordboksserien har hittills utkommit en dansk-svensk ordbok, en etymologisk ordbok, en svensk handordbok, en skolordlista (utgiven gemensamt med Svenska Akademien), en ordbok över nyord i svenskan, en lista över svenska ortnamn (utgiven gemensamt med Lantmäteriverket), en norsk-svensk ordbok och en skandinavisk ordbok.

Språkvård

38:e årgången ISSN 0038-8440

Redaktör och ansvarig utgivare: Olle Josephson

Redaktionssekreterare: Birgitta Lindgren, Jan Svanlund

Annonser i Språkvård: 08-442 42 00

Prenumerationspris för år 2002 (4 nummer) vid prenumeration direkt hos nämnden:

för privatpersoner 107 kr + porto (125)

för företag och övriga 132 kr + porto (150)

Prenumeration genom expeditionen

Redaktion och expedition: Svenska språknämnden, Box 20057, 104 60 Stockholm

tfn 08-442 42 00, fax 08-442 42 15

E-post: info@spraknamnden.se

Språknämnden på Internet: <http://www.spraknamnden.se>

Telefonrådgivning (vard. 09.00-12.00): 08-442 42 10

Tryck: Berlings Skogs, Trelleborg 2001